

II. 2. A müncheni, a berchtesgadeni és a római találkozók

A német jóindulat elnyerésért folytatott 1940. júliusi „versenyfutásban” a magyar kormány a támogató berlini ígéretnek valóra váltását, az „erdélyi kérdés” mielőbbi „megoldását”, azaz a revízióknak a tengelyhatalmak segítségével történő gyors megvalósítását remélte. Teleki, akárcsak korábban, feltehetően most is abban reménykedett, hogy – mint Ormos Mária írja – az „optimális” revíziót egy németbarát kurzus segítségével, mintegy német „hátszéllel”, de mégis önálló magyar lépésekkel érje el az ország, anélkül, hogy teljesen Németország befolyása alá kerülne,¹ amelynek győzelmétől, mint a pestistől, úgy félt. Bukarest ezzel szemben időt akart nyerni és abban bízott, hogy Hitler mérsékelni fogja majd a magyar követeléseket, s ezáltal Romániának sikerül a minimálisra csökkenteni az elkerülhetetlennek látszó területi veszteségeket. Mindkét fél számára fontos volt, hogy közvetlenül Hitlernek adhasa elő érveit: Teleki és Csáky július 10-én Münchenben, Gigurtu és Manoilescu július 26-án a Salzburg melletti Berchtesgadenben találkozott a német diktátorral.

A július 10-i müncheni megbeszélések

Említettük, hogy június 30-án a magyar külügyminiszter felvetésére Ribbentrop megüzente Budapestre, miszerint körülbelül egy hét múlva Teleki és Csáky megejthetné régóta esedékes németországi látogatását, mely alkalommal Budapest revíziós igényei is szóba kerülnek. Másnap kelt számjeltáviratában Csáky ismertette a magyar delegáció névsorát, és útitervet kért a németektől.² Július 7-én Hitler közölte a németországi látogatáson tartózkodó Cianóval, hogy Mussolini kívánságát is figyelembe véve, a magyar vezetőket háromhatalmi tárgyalásokra hívta meg július 10-re. Nem titkolta bosszúságát a revízió ügyében tanúsított magyar makacs-

ság miatt, és elégedetlenségét fejezte ki „a magyar türelmetlenség zűrzavaros megnyilvánulásaiért”.³

Július 9-én, Teleki és Csáky elutazása előtt, rendkívüli ülést tartott a Minisztertanács. Teleki előadta, hogy a megbeszéléseken „az erdélyi kérdés lesz tárgyalva és talán eldöntve”. A térképen egy olyan „kompromisszumos megoldást” vázolt – a „Maros-vonalat”, azaz feltehetően a maximális magyar tervhez közeli megoldást –, amely Magyarországnak visszaadná a Marostól északra fekvő területeket, és ehhez hozzácsatolná még a székely vármegyéket. „Magyarország ez esetben igen nagy áldozatot hozna – fejtegette –, hiszen a Marostól délre fekszenek igen értékes területek, a resicai, aninai, petrozényi bányák stb.” A miniszterelnök után Csáky szólalt föl: ismertette a külpolitikai helyzetet és a müncheni meghívás előzményeit. Kiemelte, hogy „Románia ma izolálva van”, s az „utolsó szálak” már csak Törökországhoz fűzik.⁴ Ugyanaznap Csáky megbeszélést folytatott olasz követtel, akinek kifejtette: Arad városát is Magyarországhoz kell csatolni „egy keskeny területi leágazással”, de a kormány arra törekszik, hogy ne kerüljön vissza nagyobb létszámú kisebbség az országba. Egészében véve Csáky kedvezőnek tekintette a körülményeket „a magyar kérdés rendezésére”, és optimistának mutatkozott.⁵

Ribbentrop, valamint Ciano jelenlétében Hitler július 10-én fogadta Telekit és Csákyt a müncheni ún. „Führerbau”-ban.⁶ A tárgyalások megkezdése előtt Teleki átadta Hitlernek Horthy német nyelvű, saját kezűleg írott levelét.⁷ A Kormányzó ebben többek között felrótta Hitlernek és Ribbentropnak, hogy érzése szerint „nem nagy rokonszenvvel” vannak Magyarország iránt, amelyet nem ismernek vagy „helytelen megvilágításban” látnak. Emlékeztetett az első világháborús német–magyar fegyverbarátságra, majd a románokról szólva megjegyezte, hogy azok „eddig minden szövetségesüket becsapták és elárulták”. Kifejtette, hogy a Kárpátok gerincének birtoklása „létkérdés” Magyarország számára, de az eljövendő német–orosz háború miatt Németországnak is hasznára válik, ha Erdély „megbízható kezekben van”. Horthy végül biztosította Hitlert: a magyar vezetés Németország kívánságai szerint

fog cselekedni, s csak akkor alkalmaz erőszakot, ha az erdélyi magyarok legyilkolását kell megakadályoznia.

A levél áttanulmányozását követően Hitler felkérte Telekit, ismeresse Magyarország álláspontját és revíziós követeléseit Romániával szemben. Hosszú előadásában Teleki néprajzi, gazdasági és történelmi érvekkel támasztotta alá a magyar követeléseket, de nem tett konkrét javaslatot az újonnan meghúzendó határvonalra.⁸ Megismételte az egy héttel korábban, Mussolininek címzett levelében írottakat, miszerint magyarként mindent visszakíván, de mint az ország felelős vezetője tudja, hogy „okos kompromisszumot” kell keresnie. Előadta, hogy az erdélyi kérdést katonai eszközökkel egyedül is meg tudná oldani a magyar kormány, de amennyiben meggyőző biztosítékokat kap a tengelyhatalmaktól, várni fog.

Válaszában Hitler hangzatosan kijelentette, hogy a Német Birodalomban aligha akad német, aki százszázalékig ne volna meggyőződve arról, hogy Magyarországnak jogos követelései vannak Romániával szemben.⁹ Mindazonáltal nem tudja, hogy mindezek megvalósítására a pillanat elérkezett-e. Teleki azon kijelentésére, miszerint Budapest kész áldozatokat hozni a balkáni béke megőrzése érdekében, Hitler megjegyezte, hogy a tengelyhatalmak nem kívánnak Magyarországtól áldozatot. Ha a magyar kormány úgy gondolja, hogy Románia ellen saját erejéből felléphet, akkor cselekedjék tetszése szerint, de ne számítson német segítségre, ha bajba jut.

Ezután nyíltan megkérdezte, biztos-e Magyarország abban, hogy külső támogatás nélkül is le tudja győzni Romániát. Schmidt feljegyzése szerint Teleki és Csáky „láthatóan haboztak a válasszal”, majd igennel feleltek. Csáky a budapesti katonai körök s a vezérkari főnök véleményére hivatkozott, megjegyezve, hogy a magyar csapatok szelleme kitűnő, és „ez bizonyára nagyon elősegítené a győzelmet”.¹⁰ Hitler erre hosszas fejtegetésbe kezdett a háborúzás általános feltételeit illetően, és arra a következtetésre jutott, hogy Magyarország sem anyagi tekintetben, sem csapatai számbeli erejét tekintve nincs abban a helyzetben, hogy biztos győzelemre számíthatna Romániával szemben, amely egy „határozottan jól felszerelt állam”.¹¹ A legnagyobb óvatosságra intett, mivel a Romá-

nia elleni háborúba más országok is beavatkoznának, s ezt az egész balkáni helyzet megszenvedné. Kijelentette, hogy Németország csak a kőolaj miatt érdekelt Romániában, s bár a nyugati hadjárat befejezése után a fogyasztási helyzet enyhült, Berlinnek mégsem közömbös, mi történik a román kőolajjal.

Hitler kitért a bonyolult erdélyi néprajzi viszonyokra is, amit ő, „mint volt osztrák” jól ismer. Megállapította, hogy az erdélyi kérdés rendezését illetően „*a helyes utat nehéz Münchenből is, de még nehezebb Berlinből megtalálni*”.¹² Újból biztosította tárgyalópartnereit, hogy „nagy rokonszenvvel” viseltetik a magyar igények iránt. Azt javasolta, hogy Magyarország szakaszonként és tárgyalások útján próbálja elérni célját, és óvott attól, hogy Budapest a mindent vagy semmit álláspontjára helyezkedjék az erdélyi kérdés kapcsán. Megjegyezte: „*természetesen akárhogy is történjék a megosztás, az egyik fél mindig jajgatni fog, Erdély esetében valószínűleg mind a kettő*”.¹³

Csáky erre kifejtette, hogy Bukarest mindeddig semmiféle hajlandóságot nem mutatott a tárgyalásokra, annak ellenére sem, hogy a magyar kormány megpróbálta „puhítani” Romániát, és diplomáciailag sikeresen izolálta; ezzel kapcsolatban utalt Molotov július 4-i támogató nyilatkozatára, valamint a magyar szempontból kedvező bolgár és jugoszláv álláspontra. Ribbentrop közbevetette, hogy „legújabb jelentés szerint” a románok már tisztában vannak a területi engedmények szükségességével, és Manoilescu közölte¹⁴ Fabriciusszal: Románia kész a tárgyalásokra, először Magyarországgal, azt követően Bulgáriával. Csáky azt válaszolta, hogy a közvetlen magyar-román tárgyalások csak akkor vezetnének eredményre, ha azokon Németország és Olaszország is részt venne. Teleki hozzátette: egy tárgyalás megindulásánál számolni kell azzal, hogy ha az nem vezet eredményre, akkor „*az ultima ratiohoz kell nyúlni*”. Ciano-hoz fordulva a magyar külügyminiszter megkérdezte: hajlandó volna-e az olasz kormány ilyen tárgyalásokon részt venni?

Ciano kitérő válasza után Hitler vette át a szót, „rendkívül lekicsinylőleg” nyilatkozva Románia „politikai akrobatamutatványairól” és a román belső helyzetről.¹⁵ Elmondta, Károly király hirtelen a legnagyobb erőfeszítéseket teszi, hogy Németországgal

szoros politikai együttműködésre jusson, ő azonban e közeledési kísérletekre „igen hűvös magatartást” tanúsított, és figyelmeztette a királyt,¹⁶ miszerint Romániának területi engedményeket kell tennie Magyarországgal szemben. A király levelet írt neki, és felajánlotta, hogy a Német Birodalommal „véd- és dacsövetséget köt”.¹⁷ II. Károly úgy viselkedett – mondotta nevetve Hitler –, „*hogyan tudtam ölelő karjait elhárítani*”.¹⁸

Ezt követően a kancellár kifejtette, miszerint a román királynak küldendő válaszlevelében,¹⁹ melynek szövegét a Duce jóváhagyása végett Rómába is megtáviratozza, ismételten közölni fogja: a német-román együttműködés előfeltétele az, hogy Románia meg-egyezzen szomszédaival a területi revízió ügyében. Elmondta, meg fogja írni, hogy Románia 1918–1919-ben „*nem bátorságának és fegyveres erejének érvényesülése folytán, hanem a körülmények szerencsés összetalálkozása következtében sokkal nagyobb területi nyereségre tett szert, mint ami megilletné. Igyekeznek tehát minél előbb ettől a többlettől... megszabadulni, ha azt akarja, hogy Romániából valami megmaradjon.*” Figyelmeztetni fogja a román uralkodót – folytatta –, hogy ne bűjjék a közvélemény mögé, de „*ha minden hasztalan marad, akkor ám lássa Románia, hogy mit jelent az, ha sorsára hagyják*”.²⁰

Hitler nyilatkozatát a két magyar politikus „igen melegen” megköszönte, hozzáfűzve, hogy ez „*a jelen helyzetben feltétlenül kielégíti a magyar kormányt*”.²¹ Schmidt feljegyzése szerint Teleki és Csáky „*láthatóan nagyon meg voltak elégedve*”, és köszönetet mondtak „*Németország Magyarország iránti őszinte barátsága eme újabb bizonyítékáért*”.²² A több mint két órán át tartó tárgyalás végén a magyar fél megígérte, hogy amennyire tőle telik, örködni fog Délkelet-Európa nyugalma fölött, Hitler pedig közölte: értesíteni fogja Budapestet, ha a román királytól választ kapott levelére.

A megbeszélések során Ciano mindenben egyetértett Hitlerrel. Kijelentette: mint háborút viselő állam, Olaszország is a balkáni béke fenntartásában érdekelt, és még Németországnál is jobban rá van utalva a román nyersolajra. Mindemellett „*baráti megértéssel*” viseltetik a magyar követelések iránt, amelyek kielégítését szaka-

szonként és tárgyalások útján kell elérni. Az Olaszországhoz való román közeledési kísérletekre utalva biztosította a magyar kormányt, hogy Bukarestből Rómába továbbra is „*Budapesten keresztül vezet az út*”.²³

Miként értékelhetjük Teleki és Csáky július 10-i müncheni tárgyalásait? Ciano naplóbejegyzése szerint „*a magyarok elégedetlenül távoztak*”.²⁴ Részen erre a megjegyzésre alapozott Juhász Gyula történész, aki 1964-es munkájában kettős magyar kudarcként értékelte a találkozót: szerinte Münchenben egyrészt kudarcot vallott Teleki elképzelése a magyar fegyveres erővel megvalósítandó erdélyi revízióról, másrészt azt a „tartalék megoldást” sem fogadták el a tengelyhatalmak, hogy a román kormánnyal folytatandó tárgyalásokon Németország és Olaszország is részt vegyen, nem mint döntőbíró, hanem mint a magyar követeléseket magukénak valló két nagyhatalom. A müncheni megbeszélések még azzal az eredménnyel sem jártak – írja Juhász –, hogy Berlin és Róma legalább elvileg elismerte volna a magyar kormány ún. Maros-vonal tervét.²⁵

Véleményünk szerint azonban a müncheni találkozó kapcsán korántsem lehet egyértelmű magyar kudarcról beszélni. Kétségtelen, Teleki és Csáky azzal a reménnyel utazott a megbeszélésre, hogy július 10-én letárgyalják, s talán eldöntik az erdélyi kérdést. Ehhez, és a magyar közvélemény felfokozott várakozásaihoz képest a müncheni találkozó valóban sikertelen volt, hiszen az erdélyi revízió továbbra is nyitott kérdés maradt, s *látszólag* semmivel sem került közelebb ennek megvalósításához a Teleki-kormány.

Ha viszont a valós lehetőségekből, s nem az előzetes várakozásokból indulunk ki, akkor a megbeszélések mérlege akár pozitívnak is mondható Budapest szemszögéből. Hitler ugyanis, korábbi megnyilatkozásaival szemben, ezúttal teljes mértékben elismerte az erdélyi magyar revíziós politika létjogosultságát.²⁶ Tőle szokatlan módon – hiszen eddig inkább Bukarestet pártolta – arról is biztosította Telekiéket, hogy a magyarok, mint első világháborús fegyvertársak, közelebb állnak hozzá, mint a románok.²⁷ E kijelentés persze még nem kötelezte el semmire, de jelzésértékűnek is

felfogható, hiszen korábban többször hangsúlyozta, hogy ez a szempont nála nem játszik szerepet.²⁸

Az elvi támogatáson túl, Hitler konkrét ígéretet is tett a magyar vezetők előtt – erre sem volt korábban példa –, miszerint nyomást gyakorol Romániára, és figyelmeztetni fogja az uralkodót, egyezzen ki a szomszéd államokkal a területi revízió kérdésében. Mivel a magyar küldöttség előzetes reményei az erdélyi kérdés végleges eldöntéséről valóban nem teljesültek Münchenben, Telekinék és Csákyknak – Macartney szavaival – „szükségképpen” meg kellett elégednie Hitler ajánlatával.²⁹ Az ajánlat azonban már egyértelmű német kiállást jelentett Magyarország revíziós politikája mellett, s az adott körülmények között ezt semmiképpen sem lehet Telekiék szempontjából kudarcként értelmezni. Más kérdés, hogy mit kellett később az országnak fizetnie ezért: a német támogatás újabb magyar elkötelezettséget jelentett Berlin felé.³⁰

A túlzott várakozások miatt a magyar közvélemény jó része azonban kudarcként értékelte a találkozó eredményét. A majdnem általános vélemény az volt, hogy „Magyarországnak megint fűgét mutattak”, és ezt főleg Teleki németországi személyes népszerűtlenségének tulajdonították.³¹ Amint azt július 13-án jelentette Rómába: „a Münchenben létrejött formula, még ha fontos biztosítékot is tartalmaz az itt óhajtott revízió jövőjére nézve, a vártnál kevesebbnek tűnik”. A kormány ezért a siker benyomását igyekezett keltetni, így eljött „a félszavak és illúziók kampánya, annak csökönyös bizonygatása, hogy a magyar kérdéseket a közeljövőben megoldják, különös tekintettel Erdélyre”. E kampánynak az volt a célja, hogy meggyőzze a közvéleményt a kormány irányvonalának helyességéről, s bebizonyítsa, hogy ez a „legjobb út” – értékelte a helyzetet az olasz követ.³²

Münchenből hazatérve Teleki a pályaudvaron csak néhány kitérő mondatban válaszolt az újságírók kérdéseire, másnap viszont a kormánypárt képviselői előtt egy optimista hangú beszédet tartott. Ebben többek között kiemelte, hogy a magyar kormány immár nem áll egyedül, viszont „fegyelemmel” tartozik „barátainak”.³³ Ugyanazonnap Csákyval együtt kihallgatásra jelentkezett Horthynál és beszámolt németországi útjáról.³⁴

A találkozó után

Az elkövetkező napok során Csáky elsősorban azt igyekezett kidomborítani a müncheni megbeszélések kapcsán, hogy „a kérdés lényegét illetően” teljes egyetértés alakult ki a német, az olasz és a magyar felfogás között.³⁵ Az erre való hivatkozási alapot a tárgyalásokról kibocsátott közös közlemény³⁶ jelentette. Július 13-i körtáviratában a magyar külügyminiszter kiemelte, hogy 10-én „három tanácskozás” jött létre, és hangsúlyozta ennek „paritásos jellegét”. Hozzátette: a tengelyhatalmak képviselői teljesen elismerték Magyarország jogos követeléseit Romániával szemben. A valós tényekkel nem teljes összhangban azt állította, miszerint Németország és Olaszország a legkevésbé sem kívánja befolyásolni Magyarországot a tekintetben, hogy fennálló követeléseit „mily módon és mily eszközökkel” érvényesíti.³⁷ A kormánypárti sajtó ennél is tovább ment a túlzásban, s helyenként már egy „müncheni háromhatalmi egyezményről” szolt.³⁸

Bukarestben – kellő információk hiányában – bizonytalanság uralkodott a müncheni tárgyalások eredményét illetően, s nem lehetett tudni, született-e valamilyen megállapodás Magyarország és a tengelyhatalmak között, vagy sem.³⁹ Csáky mindenesetre az előbbi szuggerálta Crutzescunak, amikor – mint már említettük – július 12-én arra figyelmeztette a követet, hogy a Magyarországgal való közvetlen megegyezés tekintetében Romániának nincs vesztegetni való ideje, hacsak nem kívánja azt, hogy a szükséges területi engedményeket az önkéntes lemondás helyett harmadik fél kényszerítse ki.

Több jel is utalt azonban arra, hogy – egyelőre legalábbis – elhárult a Románia határait közvetlenül fenyegető veszély. Míg július 5-én Bárdossy állítólag egy Romániának nemsokára átnyújtandó ultimátum hírével tért vissza Bukarestbe,⁴⁰ addig két nappal a müncheni találkozót követően a bukaresti magyar követségen „nyomasztó atmoszféra” uralkodott, mivel – Manoilescu szerint – a tengelyhatalmak közbelépése eredményeként új utasítás érkezhetett Budapestről.⁴¹ Július 13-án Adrian Thierry, Franciaország

bukaresti követe gratulált a román külügyminiszternek a „siker” miatt, ugyanis, mint mondta, Münchenben „elnapolták” az összes kényes kérdést.⁴² A veszélyérzet csökkenését jelezhetette az is, hogy a bukaresti kormány elutasította – amint ez egy július 12-i jelentésből⁴³ kiderül – a román nagyvezérkar javaslatát, miszerint azonnali hatállyal ürítsék ki a határszéli román területeket Temesvártól kezdve Nagyváradon, Szatmárnémetin, Suceaván, Iași-on át egész a bolgár határig, és szállítsák az ország belsejébe a kulturális, egyházi értékeket, a hatósági irattárakat, s a lerakatok, gyárak anyagkészletének egy részét.

Manoilescu arra biztatta Bossyt,⁴⁴ Cianóval esedékes július 15-i találkozásán tudjon meg minél többet a müncheni „határozatokról”. Ciano sok konkrétumot nem árult el,⁴⁵ viszont biztosította Bossyt, hogy *„a magyarok nem fognak moccanni”*, mert Hitler világosan megmondta nekik, nem akar háborút a Balkánon. A magyar követeléseket mérsékelteknek nevezte, mivel azokat Teleki határozta meg, aki *„tagadhatatlan értelmi fölényben van”* Csákyval szemben: *„idősebb, intelligensebb, mérsékeltebb, és földrajztudósként a gyakorlati lehetőségek ismerője”*.⁴⁶ Az olasz külügyminiszter *„bizalmasan”* azt is közölte Bossyval, hogy a legjobb megoldást a közvetlen magyar–román tárgyalások jelentenék, s hogy mind a két félnek áldozatot kell majd hoznia; *„az egész kérdés azonban még korai”*.⁴⁷

Aggasztó értesülések is érkeztek Bukarestbe: Eckhardt Tibor elmondta Ion Pangal lisszaboni román követnek, hogy Münchenben elismerték a magyar követelések jogosságát, és – az értesülés ezen része már nem felelt meg a valóságnak – 6–8 hétig fognak majd tartani a magyar–román tárgyalások.⁴⁸ Román szempontból riasztó híreket közölt július 12-én Románia vatikáni követe, Nicolae Petrescu-Comnen. Jelentése szerint Berlin és Róma egy *„új rend”* előkészítésén fáradozik Európa középső és keleti részén, s Románia négy nyugati megyéjének, illetve Dél-Dobrudzsának a sorsa már meg is van pecsételve. *„Mi több, úgy tűnik – írta –, a magyarok pártfogói közül egyesek a székelységig vezető folyósót, vagy egy átfogó lakosságcserét kérnek, még jelentősebb területi engedményekkel.”*⁴⁹

Hasonló értesülései Bossynak már korábbról is voltak. Július 1-jén például „olasz és német forrásokra” hivatkozva azt jelentette,⁵⁰ miszerint Hitler és Mussolini állítólag nagyon ragaszkodna a lakosságcsere elvéhez magyar-román viszonylatban, s hogy az erdélyi magyarok áttelepítése céljából Magyarországnak engednék át 60–80 km szélességben Románia nyugati határsávját Szatmárnémeti, Nagyvárad, Nagyvárad, Arad, Temesvár városokkal együtt. Bossy azonban azt is hozzáfűzte – s ebben igaza volt –, hogy ezek a tervek, bár közzéjón forognak, nem juthattak el a döntéshozás szintjéig, továbbá Berlin és Róma nem egyeztetette még az álláspontját e kérdésekben.⁵¹

A fenti, elég baljós hírekhez képest reménykeltő lehetett a pozsonyi román követ július 11-i jelentése, akinek a szlovák külügyminiszter azt nyilatkozta, hogy Románia helyzete Berlinben és Rómában viszonylag jónak mondható, s Romániának kisebb áldozatokot kell hoznia, mint amire nemrég – a müncheni találkozót megelőzően – számítani lehetett.⁵²

Július 10-ét követően mindenesetre a román álláspont megmegevedett, amit jól jelez a jugoszláv közvetítési kísérlet elvetése. Bárdossy értékelése szerint bukaresti kormánykörökben az a felfogás alakult ki, hogy a müncheni megbeszélések nyomán, ha azok nem is voltak kedvezőtlenek Magyarországra számára, Románia időt nyert. Elhárult a fegyveres konfliktus veszélye, s ezért az elkövetkező időszakot a német jóindulat elnyerésére és a „románok bizalmának, bátorságának” felélesztésére kell felhasználni.⁵³ Az általában jól értesült követ annak lehetőségét sem zárta ki, hogy Bukarestben „bizonyos megingathatatlan elemek nyomására” egy Magyarország elleni megelőző katonai akcióra is gondolhatnak. Úgy vélte, ez az elhatározás bizonyossággá válna, ha Antonescu⁵⁴ kapna miniszterelnöki megbízatást egy várható kormányváltás során.⁵⁵

A román sajtóban éles magyarellenes sajtókampány kezdődött, amelynek során a legtöbb román lap és a bukaresti rádió heves kirohanásokat intézett Magyarország ellen, hangsúlyozva a román álláspont hajthatatlanságát a területi kérdésekben.⁵⁶ A román

propaganda azt igyekezett bizonyítani, hogy a magyar területi igények teljességgel megalapozatlanok és a tengelyhatalmak sem támogatják ezeket, ellenkezőleg, minden eszközzel megpróbálják visszatartani Magyarországot követeléseik érvényesítésétől. A bukaresti vezetés szinte naponta fejezte ki hódolatát a tengelyhatalmak irányában,⁵⁷ s a Hitler által hirdetett új európai rendbe való beilleszkedési szándékát próbálta demonstrálni július 11-i bejelentésével is, miszerint Románia kilép a Népszövetségből.

A Berlinhez való fokozottabb közeledést szolgálta Gigurto július 16-án Hermann Göringnek, a befolyásos birodalmi légügyi miniszternek írt levele is.⁵⁸ A levélben foglaltakat az uralkodó is jóváhagyta.⁵⁹ A román miniszterelnök felajánlotta a Németországba irányuló román kőolajexport megkészszerzését, a gabonaszállítások növelését. Cserében fegyvert, katonai felszerelést kért, és megismételte II. Károly korábbi javaslatát egy német katonai misszió Bukarestbe küldésére. A magyar–román kérdésre térve részletesen ecsetelte, milyen súlyos belpolitikai nehézségeket okozna Romániának egy újabb területi veszteség: ez amellett, hogy elősegítené a „bolsevista propagandát és bomlasztó akciót”, vagy népfelkeléshez vezetne, vagy pedig a tömegek teljes passzivitását idézné elő.⁶⁰ Nem tudunk arról, hogy Göring válaszolt volna Gigurtunak. Tény, hogy Hitler egy nappal Gigurto levele előtt már megfogalmazta II. Károlynak szóló üzenetét, amelyben világosan és részletesen ismertette a Romániával, s a magyar–román viszonytal kapcsolatos német álláspontot.

Budapesten a müncheni találkozót követően várakozó álláspont-ra helyezkedtek. A hadsereget ugyan nem szerelték le, de a legénység egy részét aratási szabadságra engedték, s a július elején életbe léptetett, mozgósítással kapcsolatos vasúti korlátozásokat is megszüntették. A budapesti kormány július 14-én jegyzéket intézett Romániához, a közvetlen tárgyalások megkezdését javasolva,⁶¹ amit azonban a románok válasz nélkül hagytak. Az olasz követ jelentései szerint⁶² ugyanakkor ezekben a napokban Csáky is kevésbé hajlott a kétoldalú tárgyalásokra, amelyek – úgy vélte – nem sokat ígérnek, figyelembe véve a román sajtó magatartását.

A magyar kormány hatékonyabb diplomáciai támogatásra számított a tengelyhatalmak részéről, és feltehetően a Bukarestnek szóló, Hitler által kilátásba helyezett figyelmeztetést akarta kivárni, amelytől tárgyalási pozícióinak jelentős javulását remélte. Alighanem Erdmannsdorff is hasonló utasítást kapott Berlinből, mint amilyent július közepén szófiai kollégája, aki ennek alapján közölte Popov külügyminiszterrel: Budapestnek és Szófiának meg kell várnia a német kezdeményezés eredményét. Popov biztosította a követet, hogy Bulgária várakozni fog, elhalasztva a Bukaresttel folytatandó tárgyalások kezdeményezését.⁶³ Német tanácsra vagy sem, de tény, hogy Vörnle július 15-én elmondta Talamónak: Magyarország várakozó álláspontot foglal el, és „*jelenleg nem tesz kezdeményezést*”.⁶⁴

Teleki és kormánya ugyanakkor továbbra is számolt a román–magyar fegyveres konfliktus lehetőségével az eljövendő tárgyalások kudarca esetén. Ismerve a román katonai erőfölényt, abban reménykedtek, hogy a háború megindulását követően, de még a nagyobb veszteségek bekövetkezése előtt, a tengelyhatalmak kormányai fegyvernyugvásra szólítják majd mindkét felet, s így Bukarest egyezkedésre kényszerül. Még Werth szerint is egy (kényszerű) hadművelet csupán arra lett volna alkalmas, hogy beavatkozásra bírja Németországot és Olaszországot.⁶⁵

A magyar sajtó, amely a Gigurtu-kormány július 4-i beiktatásától kezdve minden románellenes megnyilvánulástól tartózkodott,⁶⁶ egy-két kivételtől eltekintve válasz nélkül hagyta a román lapok támadásait, s hangja ezekben a napokban „kiszámítottan mérsékelt” volt.⁶⁷ Ugyanakkor július 13-án a budapesti rádió Csáky utasítására – az esetleges román atrocitásoktól tartó erdélyi magyar közvélemény (lásd a 6. sz. dokumentumot) megnyugtatóására – közölte: amennyiben az ottani magyarságot bántódás érné akár életében, akár vagyonában, az ilyen cselekmények „nemkívánatos következményekkel” járhatnak. „*A romániai magyarság minden tagja – hangzott a közlemény – tisztában lehet azzal, hogy védelmük és biztonságuk egyik legelső gondja a felelős magyar tényezőknek*”.⁶⁸ A kolozsvári konzulátus útján Teleki is megüzente az erdélyi

magyarság vezetőinek: „elsőrangú érdek”, hogy az ottani magyarok megőrizték nyugalmukat, megfontolt és higgadt magatartást tanúsítsanak, s az esetleges összetűzések elől térjenek ki. Megígérte, tiltakozni fog a bukaresti kormánynál amiatt, hogy állítólag 27 000 löfegyvert és fejenként húsz töltényt osztottak szét az erdélyi román lakosság között.⁶⁹

A parlament külügyi bizottsága előtt július 16-án tartott expozéjában Csáky viszonylag enyhe hangot ütött meg. Beszámolt a németországi útról, s bár hangsúlyozta, Magyarország elvárja, hogy követeléseit kielégítsék, leszögezte: a magyar kormány senkinek sem óhajt *„gyógyíthatatlan sebeket osztogatni, hanem józan megegyezés útján megbízható barátokat és nem acsarkodó ellenfeleket kíván”*.⁷⁰

Levélváltás Hitler és II. Károly között

Hitler betartotta a magyar vezetőknek Münchenben tett ígéretét, és július 15-én erőteljes figyelmeztetést intézett II. Károlyhoz. Előzőleg Mussolinival egyeztetett, aki egyetértett az üzenet tartalmával, s egyben remélte: Károly, *„ha intelligens, nem fog késlekedni, hogy egy olyan kompromisszumot kössön, amelyet Teleki is kíván.”*⁷¹ A levél elküldéséről a német külügyminisztérium másnap értesítette Sztójajt, és a budapesti követen keresztül Csákyt.⁷² A terjedelmes dokumentum⁷³ válasz volt a román uralkodó július 6-i üzenetére, amelyben, mint emlékszünk, Károly megígérte, hogy kész felvenni a közvetlen tárgyalásokat Magyarországgal és Bulgáriával, arra kérve a Führert, adjon meg *„minden morális segítséget”* Romániának.

Hitler fenyegető hangnemben és kíméletlen nyersséggel közölte: minden olyan kísérlet, amely a Romániát fenyegető veszélyeket taktikai manőverezések révén próbálja elhárítani, szükségképpen kudarcot fog vallani. Ebben az esetben *„a vég, előbb vagy utóbb – lehet, hogy épp a legrövidebb időn belül – Románia megsemmisülését jelentheti”*.⁷⁴ Egyedül járható útként az áldozatokat igénylő *„végleges megoldások”* keresését jelölte meg, s ez a Magyarországgal és Bulgáriával történő *„jóhiszemű megegyezést”* jelenti. Figyelmeztet-

te a királyt, ne próbálja kijátszani egymás ellen e két országot, mivel ez csak rövid távon jelentene időnyerést.

Hitler kitért a levelében arra is, hogy az első világháború után Románia „különleges szerencse” révén szerzett három országtól területeket. E területszerzések azonban nem lehetnek tartósak, mivel etnikai és politikai szempontból nem sikerült harmonizálni az ország tartományainak érdekeit, s a szomszédok katonai gyengesége sem örökkévaló. *„Ha Románia ma kénytelen engedelmények révén visszaszolgáltatni a megszerzett területeket, akkor olyasvalami történik, aminek emberi számítás szerint egyszer be kell következnie”* – írta Hitler.⁷⁵ „Nagy nyereségnek” nevezte, hogy Magyarország nem követel teljes megoldást, hanem hajlandó beérni egy „igazságos kompromisszummal”. Leszögezte, hogy Németország területileg nem, csupán politikailag, valamint gazdaságilag érdekelt a térségben, de vannak „barátságai”, melyek közül a Magyarországhoz és Bulgáriához fűződők régóta léteznek, s ápolták is őket. Felrótta a román vezetés korábbi ellenséges magatartását a Birodalommal szemben, amelyet szerinte dokumentumok is tanúsítanak.⁷⁶

Visszatérve Románia, Magyarország és Bulgária viszonyára, Hitler megismételte, amit a magyaroknak is elmondott Münchenben: ha a három ország nem tud megegyezni egymással, úgy könnyen lehet: Németország kinyilvánítja teljes érdektelenségét a délkelet-európai térség további fejlődését illetően. A Birodalom nem avatkozna be egy esetleges fegyveres konfliktusba, s nélkülözni tudná a román kőolajszállítások kiesését is. A józan észnek azonban arra a felismerésre kell jutnia, hogy *„egy revíziót nem lehet tartósan megkerülni”*, s annál jobb, minél előbb valósítják ezt meg. Újból figyelmeztette a királyt, hogy csak akkor hajlandó a Bukaresttel való szorosabb együttműködésre, ha Románia „ésszerűen” rendezi a Magyarországgal és Bulgáriával kapcsolatos nyitott kérdéseket. Ebben az esetben viszont „további kötelezettségeket” is vállalna.⁷⁷

Végül kijelentette: amennyiben Károly kész a fenti értelemben történő rendezésre, úgy ő, Hitler értesítené erről Magyarországot,

Bulgáriát és Olaszországot. Ha pedig nem, akkor közölni fogja a magyar és a bolgár kormánnyal a német érdektelenséget.⁷⁸

Hitler a diplomáciában szokatlanul kemény hangot használt július 15-i levelében, s a zsarolás, a fenyegetés, az ígéretés eszközeivel próbálta meggyőzni a román uralkodót a Magyarországnak és Bulgáriának teendő területi engedmények szükségességéről. Szót sem ejtett a Károly által július 6-án említett etnikai elvről és lakosságcseréről, ellenben Románia megsemmisülésének perspektíváját vetítette ki arra az esetre, ha Bukarest taktikai manőverezésbe kezd a problémák „végleges” megoldása, azaz a két szomszéd állammal való „jóhiszemű megegyezés” helyett.

A dokumentum jól illusztrálja Románia súlyos helyzetét és szinte teljes nemzetközi elszigeteltségét 1940 nyarán. A levelet, amelyet július 17-én nyújtott át a bukaresti német követ,⁷⁹ a király eltitkolta és nem hozta nyilvánosságra, feltehetően még a politikusoknak sem volt tudomásuk róla.⁸⁰ A román közvéleményben így nem tudatosult kellőképpen az országot minden oldalról fenyegető veszély nagysága, a területi revízió elkerülhetetlensége, és többek között ezért is érte később sokkszerűen a második bécsi döntés.

Manoilescu szerint Károly királyt „leküzdhetetlen düh” fogta el a levél olvasása közben, és sértve érezte magát a Hitler által használt hangnem miatt.⁸¹ A királynak kezdetben nem állt szándékában válaszolni, később azonban mégis aláírta a külügyminiszter által megfogalmazott levelet, amelyet az uralkodó nevében Gigurtu és Manoilescu nyújtott át a német kancellárnak július 26-án Berchtesgadenben. Manoilescu már július 19-én utasította a berlini román követet, hogy közölje a német kormánnyal: Bukarest *„egészen elfogadja a Magyarországgal és Bulgáriával való területi kérdések rendezésének eszméjét, és ebben az értelemben készíti a választ a Führer levelére.”* Ugyanakkor aggodalmát fejezte ki, hogy amennyiben a román területi engedmények megtétele elszigetelten, és nem egy szélesebb balkáni rendezés részeként történne, úgy ez „nagyon súlyos következményekkel” járhatna az ország belső helyzetére nézve.⁸²

Az igen terjedelmes bukaresti válaszirat⁸³ bevezetéképpen visszautasította Hitler vádjait Románia múltbeli németellenes magatartásával és az első világháborút követő „szerencsés” területszerzésekkel kapcsolatban. A romániai németek „beilleszkedésének” példáján is igyekezett bizonyítani – hamis érveléssel –, hogy 1918 után gyorsan létrejött az ország „lelki egysége”, a különböző tartományok között nincsenek ellentétek, s nem léteznek „centrifugális jellegű, veszélyes regionalizmusok és partikularizmusok”.⁸⁴ A „nemzeti szolidaritás” mellett a levél az állítólagos romániai „társadalmi szolidaritást” is kiemelte. Ez utóbbit a földreformnak tulajdonította, amelyet dicsekvően „napjaink szocialista és nacionalista szellemének valóságos megelőlegezésének” nevezett, s amely szerinte éles ellentétben állt „egyes szomszédos államok [a levél itt feltehetően Magyarországra utal – L. B. B.] vezető rétegeinek visszamaradott osztályegoizmusával”.⁸⁵

Rátérve a tulajdonképpeni válaszra, a dokumentum a Bulgáriával és Magyarországgal való területi megegyezés – román szempontból – fájdalmas „lelki mozzanata” hívta fel Hitler figyelmét: az országnak ugyanis közvetlenül Besszarabia átadása után kéne megtennie ezt az újabb áldozatot, ráadásul Romániánál gyengébb szomszédokkal szemben. Ha Romániától oly nagy áldozatot követelnének – folytatódik az érvelés –, hogy emiatt felborul a belső rend s megkérdőjeleződik az ország léte, fennáll az a veszély, hogy ezt kihasználják a legerősebb és a legkevésbé ellenőrizhető szomszédok (burkolt utalás a szovjet veszélyre), ez pedig ellentétes lenne Németország érdekeivel is. Az uralkodó hangzatosan kijelentette: az engedmények terén „léteznek határok, amelyek átlépését, szolidárisan a népemmel, soha nem engedhetem meg”.⁸⁶ Leszögezte, hogy népe inkább a háborút választaná, mintsem a korlátlan és igazságtalan engedmények útját.

A levél nyolc pontban foglalta össze a román álláspontot.⁸⁷ Ennek lényege az volt, hogy az uralkodó a Hitler által vázolt két lehetőség – a taktikai manőverezések vagy az áldozatokkal járó „végleges megoldások” – közül a másodikat választotta. Bár nem fejtette ki részletesen, hogy ez mit jelent, a levél tartalmából egyértelműen

kiderül, miszerint Károly a Magyarországgal és a Bulgáriával történő tárgyalásokra gondolt, anélkül, hogy konkrét utalást tett volna a területi revízióra. A tárgyalásokat az alábbi feltételekhez kötötte:

- a magyar-román és a bolgár-román tárgyalásokkal egyidejűleg kezdjenek el megbeszéléseket Délkelet-Európa más államai is a köztük lévő ellentétek megoldására;
- Románia ragaszkodik az etnikai elvhez, amelyet a módszeres és kötelező lakosságcserevel lehetne a gyakorlatban megvalósítani;
- a tárgyalások idején a román fél számít a tengelyhatalmak „tartós befolyására” (*nem* pedig döntőbíráskodására – szögezi le a dokumentum), mivel nincs meggyőződve a szomszédok „mérsékletéről”;
- a román áldozatkészségnek a végleges békéhez, a szomszédokkal való baráti viszonyhoz és egy „új politikai rendhez” kell vezetnie, amelyből nem hiányozhatnak a Berlin által ígért „átfogó kötelezettségvállalások”, azaz a román állam területi integritására vonatkozó német garanciák;
- a tárgyalások idején Romániát semmilyen irányból ne fenyegetse veszély, az „erősebb szomszédok” (újabb utalás a Szovjetunióra!) részéről sem.

Emlékirataiban Manoilescu dicsekvően „méltóságteljesnek és szépnek” nevezi a saját kezűleg fogalmazott levelet.⁸⁸ Valójában arról volt szó, hogy a román uralkodó kényszerűen elfogadta ugyan a Magyarországgal és Bulgáriával folytatandó tárgyalások gondolatát, de akárcsak július 6-i üzenetében, az etnikai elvvel és a kötelező lakosságcserevel kapcsolta össze azt. Bukarest abban reménykedett, hogy Németország támogatni fogja a lakosságcsere ötletét, és a tárgyalások folyamán mérséklőleg hat majd Magyarországra és Bulgáriára. Bár a dokumentum leszögezi, hogy Románia nem kéri a tengelyhatalmak döntőbíráskodását, a későbbiek során több ilyen irányú román kérés is elhangzik majd Berlin felé, közülük az egyik éppen a levél átadásának napján, július 26-án Berchtesgadenben.

Utólag megállapítható, hogy a román remények többsége illúzióknak bizonyult: a válaszevélben megszabott feltételek közül végül is csupán a német garanciára vonatkozó kérés teljesült a második bécsi döntés során.

Román remények, magyar aggodalmak

Budapesten a Magyarországgal és Bulgáriával szembeni román álláspont megmerevedését tapasztalták ezekben a napokban.⁸⁹ Bárdossy úgy értesült, hogy a román kormány késznek mutatkozik ugyan meghajolni a német és olasz kívánságok előtt, de közvetlenül Magyarországnak és Bulgáriának semmit sem hajlandó engedni.⁹⁰

Ribbentrop kedvező eredményt várt Hitler levelétől oly értelemben, hogy Károly király „*békés szellemben befolyásolja*” majd a sajtót,⁹¹ a magyarellenes kampány azonban július 15-ét követően is folytatódott Romániában, s a bukaresti propaganda a tengelyhatalmak támogatásáról szónokolt. Július 22-én például bejelentették, hogy Gigurtu kormányfő társaságában a német és az olasz követ néhány napot a tengerparton, Mamaia fürdőhelyen tölt, s ez újabb bizonyítékát képezi Románia és a tengelyhatalmak teljes összhangjának.⁹² Ezt megelőzően Bárdossy Bukarestben felhívta Fabricius figyelmét a román kormánylapokban folytatott „dühös” sajtókampányra, valamint arra is, hogy „*ortodox pópák Erdélyben szerte-szerte lázítanak*” a magyarok ellen.⁹³ Csáky július 23-i jelentése szerint Crutzescu Vörnlé előtt elismerte, hogy a sajtótámadások román részről indultak el. A külügyminiszter-helyettes közölte a román követtel: a magyar sajtó vissza fogja utasítani „a románok támadásait”, s ezt majd a rádió is átveszi szokásos lapszemléjében.⁹⁴ Berlinben Sztójay tette több alkalommal is panasz tárgyává a merev román magatartást, és július 24-én bejelentette, hogy a magyar sajtó most már válaszolni fog a müncheni megbeszélések óta folyó román sajtóhadjáratra.⁹⁵

Werth már július 20-i átiratában az iránt érdeklődött Csáknál, hogy mikor indul el „a nyílt románellenes propaganda”, amelybe a rádió és a sajtó is bekapcsolódna. A magyar-román feszültség növekedését is jelzi: a vezérkari főnök ez alkalommal ismét felvetette a fegyveres

konfliktus lehetőségét, kérve a külügyminisztériumot, kössön kiadatási egyezményt a szovjet és a bolgár kormánnyal, hogy egy Románia elleni háború esetén a román hadsereg nem román nemzetiségű katonái, akik megadják magukat, kölcsönösen átadassanak.⁹⁶ A külügyminisztérium néhány hét elteltével tájékoztatta Werthet, hogy a bolgárokkal augusztus elsején már megkötötték az egyezményt, Moszkvában viszont „minden ilyesminek elintézése sokkal több időt igényel”.⁹⁷

A vezérkar persze tisztában volt azzal, hogy revíziós követeléseit Magyarország – a tengelyhatalmak álláspontja miatt – csak békés úton, tárgyalások révén érheti el. Erre hívta fel a figyelmet július 18-i jelentésében a berlini magyar katonai attasé, Homlok Sándor ezredes, aki azonban azt is kiemelte: Németországban nem tévesztette el hatását a július eleji magyar mozgósítás, amely annak a bizonyítékát képezte, hogy „Magyarország fegyveresen is kész jogos érdekeinek megvalósítására”.⁹⁸ Feltételezhető, hogy Werth fenti lépése is egyfajta figyelmeztetés lehetett a tengelyhatalmak felé.

Csáky diplomáciai úton próbálta a tengelyhatalmakat rávenni, gyakoroljanak nyomást Romániára a kétoldalú tárgyalások mielőbbi elkezdése érdekében. A magyar külügyminiszter panaszkodó táviratok egész sorával árasztotta el ezekben a napokban Berlin és Rómát, szembeállítva a román sajtó agresszív hangját a „mérésékelt magyar magatartással”. Július 18-án például arra kérte Sztójajt, mutasson rá a német külügyminisztériumban: a román sajtókampány célja a két szomszéd ország közti atmoszféra megromlása, hogy ezt követően Bukarest kitérhessen a területi kérdések megtárgyalása elől.⁹⁹ 23-án többek között a bukaresti német és olasz követek románbarát viselkedésére hívta fel a tengelyhatalmak figyelmét,¹⁰⁰ két nap múlva pedig arra utasította Sztójajt, közölje Berlinben: területi követelésein kívül Magyarország érvényesíteni kívánja Romániával szemben az 1919-es román megszálló csapatok által okozott négy milliárd aranykorona kárt is, s e követelések az esetleges „lakosságcsere költségeit bőven fedezhetik”.¹⁰¹

Még ezt megelőzően Sztójay előadta Weizsäcker államtitkárnak s Clodius követnek, miszerint a magyar közvéleményben „pszicho-

lógiailag kedvezőtlen és súlyos benyomást” tett, hogy a román kormány nemrég nagy mennyiségű gyalogsági fegyvert, valamint lőszerrel rendelt Németországtól azzal az óhajjal, hogy minél előbb szállítsák le azokat. Kifejtette: ez alkalmas arra, hogy „*a románok ellenállási kedvét a revízió kérdésében megerősítse*”. Clodius megnyugtatóan közölte, hogy a fegyverszállítások célja nem Románia felfegyverzése, hanem a román kőolajszállítások következtében kialakult ötvenmillió márka összegű német passzívum ki-egyenlítése.¹⁰²

Bukarest is igyekezett minden alkalmat kiaknázni Berlin támogatásának elnyerése érdekében. A müncheni német–magyar megbeszélések ellensúlyozására a román vezetők elsősorban egy Hitlerrel való személyes találkozó kieszközlését tartották fontosnak, s az ötletet állítólag Fabricius is támogatta. A Ghigi olasz követtel való tengerparti üdülés során Gigurtu egy mielőbbi itáliai látogatást is szorgalmazott,¹⁰³ Bossy pedig július 23-án közölte Rómában, hogy a román miniszterelnök és külügyminiszter nagyon örülne, ha Itáliába látogathatna.¹⁰⁴ A magyar vezérkar értesülései szerint Károly király a német katonai és a német légügyi attasé előtt megemlítette azt a „régóta kívánságát”, hogy el szeretne látogatni a birodalmi fővárosba, mivel mindig nagy csodálója volt a német hadsereg fegyelmezettségének és felkészültségének. Elmondta, hogy hajlandó a német kormány „igazságos ítélszéke előtt” hozzájárulni Erdély politikai sorsának rendezéséhez, és álláspontját személyesen kívánja kifejteni Berlinben.¹⁰⁵

Az uralkodó látogatására nem került sor, viszont meghívást kapott Hitlertől a román miniszterelnök és a külügyminiszter. Július 22-én a berlini román követ útján Ribbentrop a Salzburg melletti Berchtesgadenbe invitálta 26-ra Gigurtut és Manoilescut, s két nap múlva az olasz külügyminisztériumból érkezett hasonló meghívó 27-re Rómába.¹⁰⁶ Weizsäcker államtitkár 23-án bizalmasan közölte Sztójayval: a két román politikus fogadást kért Hitlertől, hogy szóbeli magyarázatok kíséretében átadhassa a román király levelét.¹⁰⁷ Csáky egy nem éppen elegáns gesztussal reagált a magyar szempontból kedvezőtlen hírre: még aznap megtáviratozta Sztójaynak,

felhívhatná Berlin figyelmét arra, hogy Gigurtu Románia egyik leggazdagabb embere, a vagyonát Erdélyben szerezte, s többek között a „Mica” nevű aranybánya részvénytársaság többségi tulajdonosa, Manolescu pedig korrupt, „mindenre képes kalandor”.¹⁰⁸

A legszűkebb bukaresti vezetés tisztában volt az ország nehéz helyzetével. Hitler július 4-i és 15-i üzenetei félreérthetetlenül jelezték, hogy Románia előbb-utóbb területi engedményekre kényszerül szomszédaival szemben. Efelől nem hagyott kétséget az újonnan kinevezett berlini román követ, Alexandru Romalo jelentése sem, amelyben részletesen beszámolt Hitlernél tett július 20-i rövid bemutatkozó látogatásáról.¹⁰⁹ A találkozón a Führer újból leszögezte, hogy semmilyen német támogatással nem számolhat Románia addig, amíg meg nem egyezik Magyarországgal és Bulgáriával. Kijelentette: egy fegyveres konfliktus katasztrofális következményekkel járna Romániára nézve. A megbeszélés alapján Romalo többek között azt a következtetést vont le, hogy Berlinből nézve súlyos a helyzet, s a román közvéleményt lassan fel kell készíteni az elkerülhetetlennek tűnő újabb területi „amputálásokra”. Azt ajánlotta, hogy a román sajtó legyen minél „tartózkodóbb” a már említett két szomszédos országgal, s a bukaresti vezetésbe vonják be széles körben a vasgárdista és németbarát elemeket.¹¹⁰

Fabricius Bukarestben győzködte a román vezetőket, hogy az ország érdekében „további kételyek és halasztások nélkül” kezdjék el a tárgyalásokat a szomszédokkal. A német követ a vele szoros kapcsolatban lévő Ghiginek elmondta: a miniszterelnököt meggyőzni látszik, *„nehézségek állnak fenn viszont a király és főként udvari minisztere, [Ernest] Urdăreanu részéről, akik időnyeresre számítanak, félve a belső következményektől, különösen a korona sorsát illetően, amennyiben újabb területi engedményeket tennének, oly kevéssel Besszarábia és Észak-Bukovina elvesztése után.”*¹¹¹

A román fővárosban élt a remény, hogy Berchtesgadenben sikerül a bolgár kérdést – amelynek megoldása sokkal kevesebb áldozatot követelt Romániától – a magyar elé helyezni, és elodázni az erdélyi kérdés végleges rendezését. A külügyminisztériumban úgy vélték, néhány hónap alatt sok minden változhat még Románia

javára,¹¹² s ezért az időnyerésre alapoztak. Azzal számoltak, hogy a kőolajszállításokért cserében tavaszig jelentősen növelhetik a román hadsereg ütőképességét, s addigra esetleg konszolidálódhat a szovjet–román viszony is. A Szovjetunióval való jó kapcsolatok kiépítése céljából július közepén az uralkodó Grigore Gafencut, az egykori külügyminisztert nevezte ki moszkvai követté, bízva abban, hogy a tapasztalt és tehetséges diplomata segítségével könnyebb lesz megnyerni a szovjet vezetést az erdélyi kérdésben.¹¹³ Moszkva nagyhatalmi támogatását azonban nem sikerült megszerezni, s ezt elsősorban a 2. bécsi döntés idején tanúsított szovjet magatartás miatt sínylette meg Bukarest.

A halogató román taktika Bárdossy „megbízható forrásból” származó információi szerint¹¹⁴ arra épült, hogy a tengelyhatalmak semmi esetre sem fognak megengedni egy magyar–román fegyveres konfliktust, s a háború veszélyére hivatkozva a román kormány ezt zsarolásra használhatja fel, amennyiben az országot „idő előtt” bármire kényszeríteni akarják. Ha az erdélyi kérdés elodázása mégsem sikerül, úgy Bukarest azon lesz, hogy a német és az olasz kormány döntsön a magyar–román vitában. A döntőbíráskodás eredménye, mint minden kiegyenlítő ítélet, kedvezőbb lenne Románia számára, mint ha közvetlenül Magyarországgal kellene megalkudnia. Ez esetben ráadásul még arra is lehetne utólag hivatkozni, hogy a román kormány csak az „ellenállhatatlan kényszer” előtt hajolt meg, azaz nem önként mondott le területének egy részéről, s így erre később újból jogot formálhat. A tengelyhatalmak döntése előtt *„az egész románság meghajolna, de csak azzal a hátsó gondolattal, hogy az önkéntes joglemondást elkerülték, s így szabad kezük marad a jövőre”* – zárul az elemzés.¹¹⁵

Bár a román vezetés gyanúja szerint Münchenben valamiféle német–magyar megegyezés születhetett, amelyen nyilván nem lehet már változtatni, Bukarest azért abban bízott, hogy Berchtesgadenben sikerül – ha másodlagos kérdésekben is – „rést ütni” e feltételezett megállapodáson. A „szász vonal szorításával” és esetleg Róma befolyásának igénybevételével elsősorban azt remélték, hogy lényegesen

lecsökkenthetik az Erdélyre vonatkozó magyar revíziós igényeket.¹¹⁶

Az olasz támogatásba vetett remény utólag teljességgel megalapozatlannak bizonyult, viszont annál több lehetőség rejlett az ún. „szász vonalban”. Bukarestben ugyanis tudták, hogy Berlin számára döntő jelentőségű az erdélyi szászság állásfoglalása, márpedig a szászok a leghatározottabban ellenezték az általuk lakott területek Magyarországhoz való visszacsatolását. Hitler figyelmeztette is Telekiéket Münchenben, hogy az erdélyi németeknek „*semmi módon nem érdeke a rezsimváltás*”,¹¹⁷ Sztójay értesülése szerint pedig a német külügyi hivatal béke-előkészítő osztályán (amely többek között az erdélyi kérdés megoldásával foglalkozott) alapelvnek számított, hogy a romániai németiség ne váltson újból „gazdát”.¹¹⁸

Itt jegyezzük meg, hogy a magyar kormány hiába próbálta elnyerni a szászok támogatását. Csáky utasítására augusztus elején Bárdossy felvette a kapcsolatot Otto Roth-tal, a romániai németek vezetőjével, és felajánlotta: amennyiben a szászok Magyarországhoz kívánnának csatlakozni, úgy Budapest visszaállítaná részükre az ősi Királyföld jogait „modernizált formában”.¹¹⁹ Roth kitért a válaszadás elől és utalt arra, hogy az erdélyi és bánsvégi németek sorsa Berlinben dől el. Személyes véleménye szerint azonban „*a Romániában élő németiségnek továbbra is ugyanazon állam keretében [kell] maradnia*”. Felvetette, hajlandó volna-e Budapest a szászoknak felajánlott különállást a Magyarországon élő összes németre kiterjeszteni, így a budai és a tolnai svábokra is. Elmondta, bár a romániai németiség körében javulni látszik a hangulat Magyarországgal szemben, ennek „*nincs döntő jelentősége, mivel a vezérre bízzák a döntést*”.¹²⁰

Visszatérve a berchtesgadeni találkozót megelőző időszakra, Károly király megszabta miniszterelnökének és külügyminiszterének, hogy közelgő tárgyalásaik során a Hitlernek átadandó válaszlevélben foglaltakhoz tartsák magukat. Ki kell domborítaniuk, mennyire fájdalmas Románia számára e pillanatban az áldozat, amit megkövetelnek tőle, s hangsúlyozniuk kell, hogy csakis tisztán etnikai alapon, lakosságcsere révén képzelhető el az erdélyi

kérdés megoldása. A király leszögezte: „a székelyekkel együtt mintegy 1 300 000 magyar él a határainkon belül, s őket teljes mértékben el kell távolítani az országból, hogy legyen egyszer nyugalom.”¹²¹

Az alábbi konkrét tárgyalási utasításokat adta a Berchtesgadenbe készülődő román delegációnak:

- határozott ígéretet kell tenni arra, hogy Románia kész függő ügyeit megtárgyalni Magyarországgal;
- a lehetséges román területi engedmények határai: Szatmár, Nagyvárad és Arad városok a mögöttük lévő, átlagosan mintegy 20 km mélységű területekkel, a megerősített román vonalakig;
- ha német részről nagyobb nyomást gyakorolnának, Románia felajánlhatja népszavazás tartását a vitatott zónákban, amelynek végrehajtását a román hatóságok ellenőriznék;
- halogató taktikát kell alkalmazni, azaz a lehetőségek határáig törekedni a valódi területátadások halasztására.¹²²

Budapestnek sikerült az utasítások birtokába jutnia, s ezzel egyértelművé vált számára, hogy a román fél az időnyerésre játszik. Ez aggodalommal töltötte el Csákyt, bár német részről állítólag tájékoztatták, hogy a megbeszélések során Romániára újabb, még határozottabb nyomást akarnak gyakorolni „abban az értelemben, ahogy erről Münchenben megállapodtak”.¹²³ A magyar külügyminiszter július 25-én utasította Sztójajt és Villanit, járjanak el a tengelyhatalmak kormányainál, s közöljék: Magyarország nem nézheti „megnyugvással és tétlenül” az időhúzásra alapuló román taktikát.¹²⁴ A Sztójajt 26-án fogadó Woermann külügyi államtitkár-helyettes megígérte: azonnal továbbítja a magyar panaszt Salzburgba, hogy az aznap kora délután kezdődő román–német tárgyalások előtt Ribbentrop kézhez vehesse azt. A berlini magyar követ kiemelte, hogy a románok mostani taktikája hasonló ahhoz, amit 1918-ban követtek: azaz a Nyugat győzelmére spekulálnak, és „*dilatorikus eljárással arra számítanak, hogy semmit sem kelljen leadniuk*”.¹²⁵

Rómában Ciano szintén 26-án fogadta külön-külön Villanit és Szabót. Az olasz külügyminiszter délelőtt közölte a követtel: a

másnap esedékes olasz–román találkozót Bukarest kezdeményezte, s a római megbeszélések a salzburgiakhoz igazodnak majd. Konkrét román–magyar ügyekről s Erdélyről nem fognak tárgyalni, viszont Berlinben Hitler ismét tanácsolni fogja Gigurtuéknak a Magyarországgal való békés megegyezést. Leszögezte, hogy ellenzi Romániának a tengelybe való bekapcsolódását.¹²⁶ Villani megkérdezte: ha a magyar–román közvetlen tárgyalások nem vezetnek eredményre, „*van-e kilátás újabb döntőbírósi eljárásra*”.¹²⁷ Ciano azt felelte, hogy ilyen megoldásra Hitler nem gondol, Olaszországnak pedig ebben a kérdésben hozzá kell alkalmazkodnia.¹²⁸

Szabó ezredes, a római magyar katonai attasé eredetileg Mussolininál jelentkezett kihallgatásra, aki azonban „egészen kivételesen” nem tudta fogadni, ezért ő is Cianoval folytatott megbeszélést az esti órákban. Ez kényelmetlen helyzetbe hozta, s új érveket kellett kitalálnia a román–magyar konfliktus gyors megoldásának szükségességére. Elmondta, hogy a mozgósítás súlyos terhet jelent Magyarország számára, csökkenti a mezőgazdasági exportot, és kedvezőtlenül befolyásolja a közhangulatot. A „legerősebb” érv, amely véleménye szerint „erősen megfogta” Ciano: Olaszországnak szüksége lehet a honvédségre Jugoszlávia megtámadása esetén, most viszont a magyar haderő tétlenül áll Erdély határánál, s nem tudja megteremteni az olasz hadseregnek egy drávai támadás előfeltételeit.¹²⁹

Az olasz külügyminiszter elismerte, hogy gyors cselekvésre van szükség. Kijelentette: bár a tárgyalások anyagába nem volt felvéve a román–magyar kérdés, meg fogják mondani a románoknak, hogy az erdélyi probléma gyors elintézésével dokumentálhatják legjobban a tengelyhez való vonzalmukat. „*Minden napi késésért súlyosan fognak fizetni. És a végén igenis nagyon megfizetnek mindent*” – tette hozzá nevetve. Véleménye szerint a románok télig akarják húzni a tárgyalásokat, „*mondván, hogy télen úgy sem lehet mit csinálni; tavaszig pedig ki tudja, mi történik.*” „Nem éppen hízelgően” jellemezte a románokat, majd a beszélgetés végén megígérte, hogy a másnapi tárgyalások eredményéről értesíteni fogja Budapestet.¹³⁰

A román szándékok ismeretében a magyar vezetés tehát komoly aggodalommal tekintett Gigurtu és Manoilescu német-, illetve olaszországi útja elé. Amint Ciano írja naplójában, a magyar fővárosban attól féltek, „*hogy Románia, miután annyi éven át a kisantanttal tartott és »genfeskedés«-sel kérkedett [utalás a Népszövetségre – L. B. B.], felvételét kérheti és meg is kaphatja a Tengely kötelékébe*”.¹³¹ Budapesten nem láthatták előre, milyen sikerrel jár majd az időhúzásra alapuló román taktika, az a törekvés, hogy elodázzák az erdélyi területi revíziót. Ciano támogató szavai sem nyugtathatták meg túlságosan Csákyékat, mivel tudták: a döntő szót úgyis Berlinben mondják majd ki. A német külügyminisztériumban viszont kitértek az erdélyi kérdésben való állásfoglalás elől, és Sztójay nem tudta megítélni, ennek mi az oka: lehetséges – jelentette Budapestre –, hogy a kiadott rendelkezések tiltják a nyilatkozást e kényes kérdéstről, de az sem zárható ki, miszerint a románok ellenakciójának tudható be a külügyi tisztviselők tartózkodása. A berchtesgadeni találkozó előtt egy nappal a berlini magyar követ semmiféle „konkrét prognózis”-ba nem bocsátkozott, csupán arra figyelmeztetett: „*befelé, azaz magunk között nem volna jó túl optimisztikus reményeket táplálni*”, s hogy az erdélyi revízió kérdése még hosszas küzdelmet igényel.¹³²

Egyelőre csupán Hitler müncheni kijelentéseiben lehetett bízni Budapesten, abban, hogy kiáll a magyar revíziós törekvések mellett, és komoly nyomást gyakorol majd a román vezetőkre a tárgyalások haladéktalan elkezdése érdekében. Sokkal többre nem is igen lehetett számítani. Cianóval folytatott július 20-i berlini megbeszélésén Hitler kijelentette: elsőrangú érdeke a délkelet-európai nyugalmi állapot fenntartása. Ezért közvetlen tárgyalásokra kell rábírnunk Magyarországot és Romániát, óvatosságra, mérsékletre intve mindkét felet – de ő nem szándékozik még közvetve sem beavatkozni, „*mert tartózkodni kíván mindenféle véleménynyilvánítástól a kérdést illetően*”.¹³³

A berchtesgadeni és a római találkozók

Gigurtu és Manoilescu 1940. július 26–27-én négy megbeszélést folytatott a tengelyhatalmak vezetőivel. 26-án Ribbentrop majd Hitler, 27-én Ciano, ezt követően ugyanaznap Mussolini fogadta őket. A román politikusoknak ezzel alkalmuk nyílt, hogy akár csak a magyar vezetők július 10-én Münchenben, ők is személyesen ismertethessék az erdélyi kérdéssel kapcsolatos álláspontjukat, és megpróbálják elnyerni a két vezető európai nagyhatalom támogatását. Különösen a Hitlerrel való találkozás bizonyult fontosnak, mivel Magyarországhoz hasonlóan Románia is kényszerpályán mozgott, és további sorsát jórészt a Harmadik Birodalommal kialakított viszonya határozta meg. Ennél azonban többről volt szó: 1940 nyarán már az ország megmaradása volt a tét, hiszen Románia jóformán csak német segítségre számíthatott a területi revíziót követelő Magyarországgal és Bulgáriával, illetve az állandó veszélyforrást jelentő szovjet kolosszussal szemben.

A Ribbentropal való találkozó¹³⁴ Salzburgtól és Berchtesgadentől nem messze, a német külügyminiszter Fuschlban található kastélyában zajlott le. Előtte való nap a vonattal átutazó román küldöttségnek a budapesti pályaudvaron „csaknem ellenséges” fogadtatásban volt része: Csáky utasítására senki nem üdvözölte őket, viszont fegyveresek álltak a peronok mentén.¹³⁵ Manoilescu visszaemlékezései szerint Ribbentrop, „*az ember, akinek acélból lett volna a pillantása, ha nem bádogból lenne az egész alkata*”, vészjósló hidegséggel fogadta a román küldöttséget, s a tárgyalások során egyetlen megértő, szimpátiáról tanúskodó megjegyzést sem tett Románia helyzetét illetően.¹³⁶

Bevezetésképpen a német külügyminiszter a diplomáciai tárgyalásokon szokatlan durvasággal bírálta a korábbi román kormányok külpolitikáját.¹³⁷ Elítélte Bukarestet, amiért 1939 áprilisában elfogadta az egyértelműen Németország ellen irányuló brit garanciát, továbbá megemlítette a Franciaországban talált katonai és diplomáciai iratokat, amelyek Romániára nézve „kompromittáló” adatokat is tartalmaznak.

Rátérve az aktuális kérdésekre, Ribbentrop elmondta, hogy Németország a Balkánon nem területileg, hanem elsősorban gazdaságilag érdekelt. A román-magyar kapcsolatokról szólva egyértelműen kijelentette: Nagy-Románia a véletlen műve, a magyarok és a bolgárok kisémmizése révén jött létre, akik most, hogy a párizsi békeszerződések már nem érvényesek, joggal követelik a revíziót.¹³⁸ Németország – folytatta Ribbentrop – annak ellenére, hogy egyetért a magyar és a bolgár törekvésekkel, nem kíván dönteni, csak tanácsot ad. Felvetette, hogy értesülései szerint Románia viselkedése merev, és csupán határ menti kiigazításokra hajlandó. Miután a románok ezt cáfolták, a német külügyminiszter azt hangoztatta, hogy egyetlen tanácsot tud adni: a bukaresti kormány állapodjon meg Magyarországgal és Bulgáriával amilyen gyorsan csak lehet.¹³⁹ Ha ezt nem teszi meg, s nem vizsgálja fölül az 1919-ben elkövetett igazságtalanságot, akkor igen komoly következményekkel számolhat, és a német-román kapcsolatok sem fejleszthetők e kérdés megoldása előtt.¹⁴⁰

Válaszában Gigurtu¹⁴¹ a gazdasági kérdések mellett Románia nehéz kül- és belpolitikai helyzetét ecsetelte, majd kijelentette, hogy kész kísérletet tenni a Magyarországgal és Bulgáriával történő megegyezésre, amit határrevízió és lakosságcsere formájában képzel el. Nagyszabású határrevízióra azonban nem lát lehetőséget, mivel ez a román irredenta mozgalom feléledéséhez vezetne a jövőben. Ribbentrop erre megjegyezte, hogy a magyar kormány, ígérete szerint, hajlandó ésszerű követelésekkel előállni.¹⁴² A német külügyminiszter végül ismét csak a közvetlen tárgyalások felvételét javasolta a románoknak, mivel „*a legjobb nem elhalasztani a megoldásra érett kérdéseket*”, hanem határozottan bele kell vágni ezek elintézésébe.¹⁴³

Ribbentrop lényegében tehát megismételte a Hitler július 15-i levelében foglaltakat: elismerte a Romániával szembeni területi követelések jogosságát és ultimatív hangon felszólította a román vezetést, közvetlen tárgyalások útján rendezze a Magyarországgal és Bulgáriával fennálló vitás kérdéseket. Míg azonban Berlin eddig nem szabott határidőt a tárgyalások elkezdésére, most Ribbentrop

- később Hitler, Ciano és Mussolini is - erőteljesen sürgette a *mielőbbi* megállapodást a két szomszédos országgal. Ez, úgy tűnik, váratlanul érte az időhúzásra alapozó román tárgyalófelet.

Manoilescu - mint emlékirataiban írja - elégedetlen volt Gigurtu tárgyalási módszerével, mivel a miniszterelnök egyrészt nem engedte őt Ribbentrop előtt szóhoz jutni, másrészt túl nagy teret szentelt a gazdasági kérdéseknek. A Hitlerrel való találkozás előtt ezért megegyeztek, hogy felváltva fognak majd beszélni.¹⁴⁴

Hitler „magabiztos nyájassággal”¹⁴⁵ fogadta ugyanaznap délután a román küldöttséget. Miután Ribbentrop már alaposan „megdolgozta” a tárgyalófeleket, a Führer valamivel több megértést és szimpátiát tanúsított a mintegy két órán át tartó megbeszélések során a románok irányába, mint külügyminisztere.¹⁴⁶

Előjáróban Gigurtu röviden ismertette Károly király Hitlerhez írott levelét, kiemelve, hogy Románia hajlandó azonnali tárgyalásokat kezdeni Magyarországgal és Bulgáriával. Elmondta, hogy országa igen nehéz helyzetbe került. „*Nem annyira azért, mivel szükségessé vált, hogy a következő tárgyalásokon területekről mondjon le Magyarország és Bulgária javára, hanem inkább az időpont miatt*”, hiszen Románia csak nemrég adta át harc nélkül Besszarábiát Oroszországnak. Ez megnehezíti a király dolgát, mindazonáltal Bukarest kész engedni, hiszen „*tisztán és világosan látja saját helyzetét*”. A román vezetés tudatában van annak, fejtegette a miniszterelnök, hogy további veszteségek következnek - különösen a mezőgazdaságilag hasznosított területben - a küszöbönálló, Magyarország és Bulgária javára esedékes területátengedés miatt. Egy, a Duna mentén megvalósítandó meliorizációs terv segítségével azonban ez a veszteség helyrehozható lenne, s akkor újból hamar lábra állna az ország.¹⁴⁷

A nehézség leginkább a nép hangulatában keresendő - szögezte le Gigurtu. A közvélemény végre a hasznát is szeretné látni az ismételt román áldozatoknak, vagy garanciát arra nézve, hogy több áldozathozatalra nem lesz szükség. „*Ismerve a magyarok természetét*” és „*túlzó követeléseiket*”, a román miniszterelnök szkeptikusnak mutatkozott az eljövendő tárgyalások eredményeit illetően.

Kifejtette, hogy a területátadással masszív lakosságcserére is szükség van, mivel nem akar román lakosságot magyarosítás céljára átengedni.¹⁴⁸

A tárgyalásokról készült román jegyzőkönyv szerint Gigurtu közölte Hitlerrel: a román kormány nagyon boldogan folyamodna mindezen nehézség kapcsán tanácsért a Führerhez, mi több, a *döntőbíráskodását* („arbitraj”) szeretné.¹⁴⁹ A miniszterelnök ezenkívül még kifejtette, hogy a magyarok és a románok „szigetet képeznek egy szláv tenger közepén”, s ebből ered a megegyezés iránti közös érdek.¹⁵⁰ Részletesen kitért a gazdasági kérdésekre is, beszélt a német–román érdekközösségről, végül pedig Berlin és Bukarest kapcsolatainak elmélyítését, egy szövetségi kapcsolat létrehozását szorgalmazta.¹⁵¹

A mintegy húsz perces beszédében Gigurtu tehát igen kompromisszumkésznek mutatkozott a magyar–román kapcsolatok kérdésében: megígérte a tárgyalások mielőbbi felvételét, s értésére adta Hitlernek, hogy a román kormány kész területi engedményekre, amennyiben azokat lakosságcserével kapcsolják össze.

Hitler közel egy órás beszédben válaszolt a román kormányfőnek. Vázolta az általános európai helyzetet, majd akárcsak Ribbentrop, kemény szavakkal illette a korábbi román kormányok külpolitikáját. Vehemens támadta a francia és népszövetségi orientációt követő Titulescu egykori román külügyminisztert, de Gafencut is megbélyegezte. Ünnepelesen kijelentette: Németországnak semiféle területi követelése nincs Romániával szemben, s egyedüli politikai érdeke a Balkánon az, hogy stabilitás legyen. Berlin csupán gazdaságilag érdekelt Romániát illetően, s ezért azt szeretné, ha az gazdag és prosperáló ország lenne.¹⁵²

Rátérve a román–magyar és a román–bolgár kérdésre, sokkal tapintatosabban ugyan, mint Ribbentrop, de Hitler is leszögezte: jelenlegi határait Románia a véletlenek egybeesésének és nem saját erejének köszönheti. Eljött az ideje tehát a határok módosításának, amit ő is támogat. Bulgária esetében egyszerű a dolog: vissza kell adni Dél-Dobrudzsát.¹⁵³ Ami Magyarországot illeti, a kérdés sokkal bonyolultabb, és utalt „az eredeti magyar követelésre”, a Szent

István-i birodalom visszaállítására. Ezt „politikai képzelődésnek” nevezte, hiszen ilyen alapon Németország is *„kijelenthetné például, hogy hajdanában Szicíliaig terjedt, míg Olaszország igényei a Római Birodalomra alapozva még terjedelmesebbek lennének”*.¹⁵⁴ A magyaroknak joguk van viszont részleges terület-visszaadásra, és ők is áldozatot hoznak azzal, hogy lemondanak a terület egy részéről akkor, amikor már nem létezik a trianoni szerződés.¹⁵⁵

A konkrétumokat illetően Hitler kifejtette: Németország érdeke az, hogy olyan megoldást érjen el, amely stabil körülményeket teremt és mindegyik fél számára elfogadható. *„A hajdani és a mostani birtoklás kérdésében kompromisszumot kell találni.”* A meghozandó áldozatokról elmondta: az egyezségnek *„etnográfiai vonatkozásban mindegyik félre nézve igazságosnak kell lennie. Ezt a távolabbi jövőre lakosságcsere által lehet elérni, ami elveszi a területátengedések élet, és népi vonatkozásban minden óhaj százszázalékos kielégítéséhez vezet.”*¹⁵⁶ A románoknak fel kell tehát áldozniuk a területük egy részét, az embereiket viszont nem, és ez a lényeges, hiszen végül is egy nemzet számára az etnikum a legfontosabb – jelentette ki Hitler.¹⁵⁷ Megjegyezte, hogy Erdély németlakta területeinek Romániánál kell maradniuk, és a németek számára lehetővé kell tenni a kulturális autonómia megőrzését. Gigurtu azon kérdésére, miként lehetne a román néppel leginkább megértetni az áldozathozatal szükségességét, leszögezte, hogy *„itt az abszolút igazmondásnak van helye”*.¹⁵⁸ Elvetette azt a román javaslatot, hogy a bukaresti vezetés helyzetének megkönnyítése végett egyidejűleg más balkáni államok között is induljanak meg revíziós tárgyalások.

Hitler határozottan felszólította a román kormányt, kezdje el minél hamarabb a közvetlen tárgyalásokat Magyarországgal és Bulgáriával. Ezt a béke érdekében kell megtennie, mivel a Balkán „puskaporos hordó”, és a legkisebb konfliktus is átcsaphat egy általános háborúba.¹⁵⁹ Elmondta, hogy hasonló értelemben befolyásolta a magyarokat is, azt tanácsolva nekik, *„ne öntsenek olajat a tűzre”*. Mít oldana meg egy román–magyar háború? – tette föl a kérdést Gigurtuéknak. Bárki is győzne, az ellentét megmaradna, és fennállna az a veszély, hogy – az orosz fenyegetésre célozva ezzel –

mindkét felet „eltapossák”. „Szörnyű veszélyekkel” kéne szembenéznie mindkét országnak abban az esetben, ha nem sikerülne a legrövidebb időn belül egymással megegyezni: Oroszország utat nyitna a pánszlávizmus előtt és kihasználná az alkalmat, hogy belső forradalmat idézzon elő a térség országaiban.¹⁶⁰ Ha viszont Románia kiküszöböli a területi kérdéseket, és konszolidált állammá válik, úgy Németország, Olaszországgal együtt, hajlandó lenne egyfajta garanciára, s Berlin 10–15 évre szóló gazdasági együttműködést létesíthetne Bukaresttel.¹⁶¹

Hitler tehát szelídebb hangnemben ugyan, mint Ribbentrop, de a Magyarországgal és Bulgáriával történő tárgyalások mielőbbi felvételére szólította föl a román vezetőket, s akárcsak korábbi üzeneteiben, ezúttal is figyelmeztette Bukarestet a területi engedmények elkerülhetetlenségére. Új elem viszont, hogy a területátadást lakosságcserével egészítené ki: e kitétel nem szerepelt korábbi üzeneteiben. A későbbi, augusztusi események során ez számos félreértés okozója lett román oldalon, s más tényezőkkel együtt azt az illúziót táplálta a bukaresti vezetésben, hogy az etnikai elv alapján Hitler az ő álláspontjukat támogatja.

E tévhitet erősíthették a Führer válaszbeszédét követően elhangzottak is. A román külügyminiszter kételkedett a magyarokkal s a bolgárokkal való megegyezés lehetőségében, és „*utalt mindkét szerződő partner lobbanékony temperamentumára*”. Különösen a lakosságcserét látta „*eleve bonyolultnak*”, s megkérdezte, nem nyújthatna-e Németország valamiféle segítséget az egyezség lebonyolításához. Hitler kitért a válasz elől, és Erdély nemzetiségi összetétele iránt érdeklődött. Manoilescu azt felelte, hogy az 1930-as statisztika szerint az összlakosság 5 500 000 fő, ebből 1 340 000 a magyar. Az 1910-es adatok szerint „*körülbelül ugyanennyi a magyarok száma, ti. 1 664 000, amiből le kell vonni 180 000 zsidót és 100 000 cigányt*”.¹⁶² Kifejtette: „*a székelyek nem magyarok, hanem néhány évszázaddal ezelőtt elmagyarosodott románok, amint azt a székelyek véréen végzett új rasszista kutatások is bizonyítják*”. Gigurtu ehhez még hozzátette: „*a székelyek semmilyen szín alatt nem kívánnak Magyarországhoz tartozni*”.¹⁶³

Ezt követően Hitler „merőben személyes gondolatként” felvetette: nem lehetne-e a Székelyföldön népszámlálást és szavazást tartani a nemzetiségi összetétel pontosabb megállapítása végett, illetve azért, hogy lássák, a lakosság Magyarországhoz vagy Romániához kíván-e tartozni.¹⁶⁴ Manoilescu fellelkesült a javaslaton, és még tovább ment. Megkérdezte: mivel „*e szomszédok tüzes vérmérsékletűek*”, nem lenne-e célszerű a majdani lakosságcsereét egy német misszió, esetleg a német katonaság ellenőrzése alatt végrehajtani. Hitler megerősítette az ellenőrzés szükségességét, de az olasz, vagy egy másik állam hadseregét javasolta e célra, s jónak találta Manoilescu ötletét a spanyol hadsereg részvételére.¹⁶⁵

A találkozóról készült feljegyzésében s az emlékirataiban Manoilescu „szenzációs eredménynek” nevezi román szempontból Hitler ötletét a népszámlálásról és a szavazásról.¹⁶⁶ Ez ugyanis pontosan beleillett a halogató román taktikába, s Bukarest azt remélte, az ötlet megvalósulása esetén elodázhathja a területátadásra vonatkozó fájdalmas döntéseket. A román küldöttség reményeit az is táplálta, hogy Hitlerre láthatóan nagy hatást tettek a Manoilescu által bemutatott, többnyire olasz, német és magyar nyelvű etnográfiai térképek, amelyek 1857-től 1930-ig dokumentálták Erdély demográfiai változásait s a román települések túlsúlyát.¹⁶⁷

Annak már aligha örülhetett a román küldöttség, hogy Hitler megkérdezte, mekkora területet kapott Románia 1919-ben, és mennyit hajlandó ebből átengedni Magyarországnak. Gigurtu azt válaszolta, hogy a román területnövekedés 123 000 km² volt,¹⁶⁸ amiből Románia kész 14 000 km²-t visszaadni. Schmidt jegyzőkönyve szerint „*Manoilescu erre egy mozdulatot tett, mintha jelezni akarná, hogy ez nem az utolsó szava Romániának*”.¹⁶⁹ Ribbentrop megjegyezte, hogy ez csak egy kis részét képezi a mintegy 100 000 km²-nyi szerzeménynek, s a magyarok nehezen elégednének meg ennyivel.¹⁷⁰ A német külügyminiszter valamivel később megemlítette, hogy a magyarok Erdély felét kérik, „és pedig a nyugati, az északi és a déli részét”. Manoilescu nevetett és képzeltésnek („fantezie”) nevezte a kérést.¹⁷¹ A román küldöttek ennek ellenére „*késznek nyilatkoztak arra, hogy felveszik a kapcsolatot a bolgár és a*

magyar követtel, és a két ország revíziós követeléseit haladéktalanul dűlőre viszik.” Igaz, „váltig hangoztatták”, hogy könnyebb lesz megegyezniük a bolgárokkal, mint a magyarokkal.¹⁷² A megbeszélések utolsó szakaszában többnyire román belpolitikai és gazdasági problémák kerültek szóba, így a zsidókérdés „megoldása”, a kőolajipar államosítása, vagy a mezőgazdaság újjáépítése.

Romalo berlini követ még aznap este személyesen számolt be Károly királynak a találkozóról, és Bárdossy értesülése szerint „udvari körökben mély benyomást keltett” jelentésével.¹⁷³ Gigurtu és Manoilescu összességében „nem volt túl pesszimista” a Hitlerrel való megbeszélést követően. Az volt a benyomásuk, hogy míg Ribbentrop „nagyon merev s magyarbarát”, addig a Führer „sokkal megértőbb és békülékenyebb”. Bossy római követnek elmondták, úgy tűnik, Hitler ki nem állhatja a magyarokat és a „szörnyű” Osztrák–Magyar Monarchiát.¹⁷⁴ Hasonló értelemben tájékoztatták hazatértük után, július 29-én II. Károlyt is. „Jóindulatot” tapasztaltak, de a szomszédokkal való tárgyalásokat illetően egy „megmagyarázhatatlan” siettetést is. A király összbenyomása ezek után az volt, hogy a tengelyhatalmak nem fognak „túlzásokat” megengedni, továbbá „szőfogadással és finom játékkal a minimumot veszíthetjük.”¹⁷⁵

E helyen részletesebben is kitérünk Gigurtu már említett, döntőbíróssággal kapcsolatos kijelentésére, melynek – ha valóban elhangzott – a későbbi, augusztusi események tükrében nagy fontosságot tulajdonítunk. A román miniszterelnök személyében ugyanis első ízben kérte felelős politikus 1940 nyarán, mégpedig közvetlenül Hitlertől a magyar–román viszály német döntőbíráskodás révén történő megoldását. Igaz, Schmidt feljegyzése¹⁷⁶ nem említi Gigurtu ez irányú kérését, azt csupán a román jegyzőkönyv tartalmazza.¹⁷⁷ Nem tesz említést a fenti mozzanatról Gigurtu, illetve Manoilescu beszámolója sem.¹⁷⁸ Schmidt feljegyzése ellenben Manoilescunak tulajdonítja a döntőbíráskodás kérdésének megemlítését: „A román külügyminiszter megkérdezte még, hogy tekintetbe jöhet-e döntőbíróssági eljárás abban az esetben, ha a Magyarországgal és Bulgáriával folytatott tárgyalások elé akadályok gördülnének. Ezt a gondolatot azonban német részről – utalással a bécsi döntésnél

különösen Magyarország esetében szerzett rossz tapasztalatokra – elutasították” – olvashatjuk a találkozóról szóló német dokumentumban.¹⁷⁹

Elteltekintve attól, hogy Gigurtu vagy Manoilescu hozta-e szóba a kérdést, a két jegyzőkönyv a lényegét tekintve is eltér egymástól: a román változat szerint a román miniszterelnök *szeretné* („ar dori”) a döntőbíráskodást, míg Schmidt szerint Manoilescu *megkérdezte*, hogy tekintetbe jöhet-e egy ilyen eljárás. Akár az első, akár a második változatot tekintjük hitelesnek (bár azt sem lehet teljességgel kizárni, hogy mindkét román politikus szóba hozta a döntőbíráskodást), tény, hogy a dokumentumok azt tanúsítják: Berchtesgadenben a román küldöttség Hitler előtt valamilyen formában felvetette a kérdést. Manoilescu elferdíti a tényeket emlékirataiban, amikor kijelenti, hogy Hitlert kivéve, aki elhárította magától egy döntőbírói beavatkozás lehetőségét, a találkozón *senki* nem tett erre vonatkozó megjegyzést.¹⁸⁰

A román történészek álláspontja nem egyöntetű e kérdésben. Erőltetett magyarázkodásnak tartjuk a berchtesgadeni találkozón három dokumentumát román nyelven közlétező Ion Calafeteanu állítását, aki azzal érvelve, hogy Károly király is elutasította Hitlerhez írott levelében a döntőbíráskodást, „nyelvbötlésnek” minősíti Gigurtu részéről e kifejezés használatát.¹⁸¹ Egy másik román történész, Aurică Simion viszont az 1940-es bécsi döntésről szóló, sokat idézett művében elismeri, hogy a két román politikus közül az egyik, esetleg puhatolózásképpen, megemlítette Berchtesgadenben Hitler előtt a döntőbíráskodás lehetőségét.¹⁸²

Ha a német jegyzőkönyv változatát fogadjuk el, akkor igazat kell adnunk Simionnak abban, hogy a román tárgyalófél csupán Hitler szándékainak kifürkészése végett vetette fel a német beavatkozás ötletét. Hasonló céllal érdeklődött Villani is, mint emlékszünk rá, ugyanaznap Rómában Cianónál egy döntőbírási eljárás esélyei iránt. Ha viszont a találkozóról készült román változatot tekintjük hitelesnek, akkor Gigurtu felvetése több mint puhatolózás, és akár egy döntőbíráskodásra való felkérésnek is tekinthető, amit azonban Hitler visszautasított. Az utóbbi változatot erősíti

egy harmadik dokumentum, a német-román tárgyalásokról Mussolininek megküldött rövid berlini feljegyzés, amely szerint román *javaslat* hangzott el az erdélyi kérdés döntőbíráskodás révén történő rendezésére: „*német részről elutasították azt a román javaslatot, hogy a rendezés döntőbíráskodás révén történjen, tekintettel azokra a rossz tapasztalatokra, amelyeket a döntőbíráskodó hatalmak a Magyarországra vonatkozó bécsi döntés során szereztek. A jelen esetben Németország és Itália csak tanácsadókként kívánnak szerepelni.*”¹⁸³

A magunk részéről úgy véljük: Berchtesgadenben a román küldöttség nem csupán puhatolozásképpen vetette föl a közvetlen német beavatkozás kérdését, hanem ennél messzebb ment, és Hitler értésére adta, hogy szívesen fogadná a döntőbíráskodást Erdély kérdésében. Ez ugyan még nem tekinthető hivatalos felkérésnek, de egyértelműen jelezte a román szándékot, hogy a kényyszerűségből elfogadott, közvetlen magyar-román tárgyalások és területi egyezség ötlete helyett inkább Berlin döntését részesítené előnyben. Bukarest ezen álláspontja a későbbiek során sem változott, és augusztus második felében két hivatalos román kérést is intéztek Berlin felé, Hitler döntőbírói közbelépését kérve.

Gigurtu és Manoilescu július 27-i római tárgyalásainak¹⁸⁴ már jóval kisebb horderejük volt, mint az előző napi, Hitlerrel való megbeszélésnek, mivel az olasz álláspont a magyar-román kérdésben is a némethez igazodott. Ciano igen heves bírálatokkal illette Gafencu és főleg Titulescu külpolitikáját, „nem kis brutalitással” idézve a románok emlékezetébe „olaszellenes múltjukat”.¹⁸⁵ Ezt követően kijelentette: Romániának sürgősen meg kell egyeznie a magyarokkal és a bolgárokkal. Megkérdezte, mit kíván tenni Bukarest a szomszédokkal való végleges megbékélés érdekében. Gigurtu elmondta, hogy kormánya haladéktalanul tárgyalásokat kezd, de a lakosságcsere elve alapján, mivel nem akar „egy románt sem Magyarországnak adni.” Az erdélyi magyarok körében – folytatta – népszavazást kéne tartani, s ha az az óhaj merül föl, hogy magyar uralom alatt szeretnének élni, úgy letelepítésük

céljából Románia egy 12 000 km² nagyságú, mezőgazdaságilag igen termékeny területet ajánlana fel Magyarországnak.¹⁸⁶

Ciano kihangsúlyozta, hogy a tárgyalásokat gyorsan, néhány napon belül be kell fejezni.¹⁸⁷ Manoilescu viszont feltette a kérdést: mi történik akkor, ha Budapest túlzó követelései miatt a magyar-román tárgyalások holtpontra jutnak? Ciano válasza szerint ebben az esetben természetes, hogy Olaszországhoz és Németországhoz lehet majd fordulni, de újabb döntőbíráskodásra nem kerülhet sor. A román külügyminiszter azt is megkérdezte, nem lehetne-e a magyarokkal Bécsben, a bolgárokkal Triesztben tárgyalni. Ciano nem tartotta szerencsésnek az ötletet, mivel a tengelyhatalmak területén folytatott tárgyalások védnökséget vonnának maguk után, és felelősséggel járnának.¹⁸⁸ Azt tanácsolta, hogy Romániában folytassák le a megbeszéléseket, s a román kormánynak kellene meghívnia a magyarokat és a bolgárokat.¹⁸⁹

Manoilescu emlékiratai szerint végül is az egész beszélgetés nem sok haszonnal járt,¹⁹⁰ és inkább csak előkészítette a Mussolinival való aznap délutáni találkozót. Naplójában Ciano megvetéssel írt a román küldöttség viselkedéséről: *„Fogadtam a románokat. Csak azért nyitják ki szájukat, hogy mézes-mázos bókokat izzadjanak ki magukból. Franciaellenesek, angolellenesek és Népszövetség-ellenesek lettek. Megvetéssel beszélnek a versailles-i diktátumról – de erről is sziruposan.”*¹⁹¹

Akárcsak Berchtesgadenben, a kormányfővel való megbeszélés Rómában is szívélyesebben zajlott le, mint előtte a külügyminiszterrel. Gigurtu biztosította Mussolinit – akárcsak előző nap Hitlert – Románia feltétlen tengelyhűségéről, és kijelentette, hogy a szomszédokkal való megegyezősítést őszintén óhajtja. Ez különösen áll Magyarország viszonylatában, amellyel jó viszonyt kíván kialakítani. A területi engedményeket azonban „veszedelmeseknek” ítélte, mivel ürügyet szolgáltatnának Oroszországnak az újabb követelésekhez.¹⁹²

A Duce, aki közben már megkapta a német-román megbeszélésekről szóló jelentést Berlinből, a korábbi román külpolitika bírálata után Ciano szerint megismételte a Hitler által mondottakat.¹⁹³ Kijelentette,

hogy szükségesek a területi engedmények,¹⁹⁴ mivel összeomlott a trianoni béke által létrehozott politikai rendszer, és Magyarország jogosan követeli a revíziót. Ez utóbbinak azonban nem szabad „abszurdnak” lennie: a jóvátételt kell szolgálni vele, s nem pedig még nagyobb bajt előidézni. Utalt egy „méltányos” lakosságcsere lehetőségére is, példaként említve a dél-tiroli németeknek a Harmadik Birodalomba való áttelepítését.¹⁹⁵ Elmondta: ő a magyaroknak is kifejtette, hogy „nagy barátságra és szolidaritásra” van szükség a két nép között, mivel Romániát és Magyarországot egyaránt fenyegetik a szlávok. Figyelmeztette Gigurtuékat: a budapesti kormány áldozatot hoz azért, hogy nem követeli egész Erdélyt „a csatolt területekkel”. Végül ígéretet tett arra nézve, miszerint a szomszédokkal való megegyezést követően Németország és Olaszország garanciát fog nyújtani Romániának.¹⁹⁶

Akárcsak Cianótól, a román külügyminiszter Mussolinitól is megkérdezte, miért vált egyszerre olyan sürgőssé a magyarokkal és a bolgárokkal való tárgyalás. A Duce kitérően válaszolt: a „keleti” helyzetre hivatkozott és arra, hogy a jövő szempontjából a Balkánon egységre van szükség. Pozitív módon reagált az esetleges erdélyi népszámlálásra vonatkozó román felvetésre, viszont akár csak Hitler, ő is elvetette az összes balkáni állammal egyidejűleg folytatandó revíziós tárgyalások ötletét; ez az eljárás nagyon megnehezítené a tárgyalásokat – érvelt – és késedelmekhez vezetne, amelyek a mostani körülmények között fatálisaknak bizonyulhatnak. Manoilescu ez alkalommal is bemutatta a román etnikum erdélyi túlsúlyát ábrázoló térképeket, és állítása szerint kategorikus sikert aratott,¹⁹⁷ bár Mussolini nem fűzött megjegyzést a látottakhoz. Összefoglalva benyomásait, emlékirataiban a román külügyminiszter nem tulajdonított nagy jelentőséget a Ducéval folytatott megbeszélésnek, mivel Mussolini minden kérdésben „szinte szolgai módon” Hitler irányvonalát követte. Az olasz diktátoron egyébként az értelmi hanyatlás jeleit vélte fölfedezni.¹⁹⁸

Milyen eredménnyel járt a román küldöttség kétnapos német- és olaszországi útja? Juhász Gyula szerint Gigurtuék „épp oly kétes értékű poggyással” tértek haza, mint 17 nappal korábban Telekiék

Münchenből – bár Hitler hajlott a román álláspont elfogadására, miszerint a magyar–román problémát a területi engedmények és a népeścserre útján kell megoldani.¹⁹⁹ Tény, a két román politikus otthon nagy sikernek tüntette fel útját, és Hitler támogatásának elnyerésével dicsekedett. Meggyőződésből hangoztatta-e a román fél a sikert, s ha igen, mennyire volt megalapozott az optimizmus?

Úgy tűnik, Manoilescuék valóban azzal a reménnyel tértek haza útjukról, hogy a tengelyhatalmak vezetői támogatják a lakosságcsere elvét,²⁰⁰ és sor kerülhet majd a székelység körében tartandó népszámlálásra és -szavazásra. Azt remélték, ezzel időt nyernek, s így elkerülhetővé válnak az azonnali és végleges döntések Erdélyt illetően; a legrosszabb esetben is etnikai jellegű megoldás születik, s Romániának nem kell túl nagy áldozatot hoznia.²⁰¹ Azt a következtetést szűrték le útjuk során, hogy az eljövendő tárgyalásokon számíthatnak majd a tengelyhatalmak közvetett támogatására Magyarországgal szemben.²⁰² Tekintetbe vették a döntőbíráskodás lehetőségét is arra az esetre, ha a magyar–román tárgyalások kudarcba fulladnának. Úgy gondolták, a döntés eredménye mindenképpen kedvező lenne számukra, s az etnikai elvet követné. A kérdést, mint láttuk, fel is vetették Hitler előtt, aki azonban augusztus végéig mereven elzárkózott a két szomszédos ország vitájába való közvetlen beavatkozástól.

A román küldöttek optimizmusa a későbbi fejlemények során nem igazolódott be. Emlékirataiban Manoilescu a második bécsi döntés határozatát (amely Erdély egy részének átadására kötelezte Romániát és szót sem ejtett lakosságcsereéről vagy népszámlálásról) elsősorban Hitler szószegésével magyarázza, aki szerinte nem tartotta be július 26-án tett ígéreteit.²⁰³ Manoilescuval ellentétben Valeriu Pop, az 1940. augusztusi események egyik román főszereplője a Gigurtuékkal folytatott utólagos beszélgetések s a találkozó dokumentumainak átvizsgálása nyomán emlékirataiban úgy véli, hogy Hitler nem kötelezte el magát „formálisan és kategorikusan” a lakosságcsere mellett, viszont ezúttal is szorgalmazta a részleges területátadást Magyarországnak.²⁰⁴

Hitler faji alapú eszmerendszerétől nem állt távol a lakosságcsere, az áttelepítés gondolata.²⁰⁵ Berchtesgadenben is azt az álláspontot képviselte, hogy az elkerülhetetlen területi revíziót lakosságcserevel kell *kiegészíteni*. Ezt a nézetét hangoztatta a kancellár másnap, július 27-én Bogdan Filov bolgár miniszterelnök előtt is, kijelentve: a magyar–román viszály *„ésszerű területmegosztás és ehhez csatlakozó lakosságcsere által oldható meg”*.²⁰⁶ Ehhez képest – a lakosságcsereét illetően – valóban megváltozott az álláspontja az elkövetkezendő egy hónap leforgása alatt, s így nem teljesen alaptalan Manoilescu vádja, miszerint Hitler megszegte július 26-i ígéreteit.

Popnak viszont igaza van abban, hogy Hitler lakosságcsereére vonatkozó szavait nem lehetett kategorikus ígéretként értelmezni, ennél sokkal egyértelműbb volt a közvetlen tárgyalásokra való felszólítás és a határozott figyelmeztetés, hogy Romániának területi áldozatokot kell majd hoznia. A tengelyhatalmak vezetői a román küldöttség tudomására hozták, *„hogy a jelenlegi állapot tarthatatlan, és hogy a rokonszenv mindenképpen Bulgária és Magyarország revíziós követeléseit kíséri.”*²⁰⁷ Az sem kétséges: Ribbentrophoz, Cianóhoz és Mussolinihez hasonlóan Hitler is a magyarokkal és a bolgárokkal való gyors megegyezést sürgette, ami eleve megkérdőjelezte annak realitását, hogy a lakosságcsere és a népszámlálás ötletét a román fél időhúzásra használhatja majd fel a magyar–román tárgyalások során.

Összefoglalva: Hitler egyrészt valóban „megfeledkezett” a második bécsi döntés meghozatala során a lakosságcsereéről, másrészt Manoilescuék – akár tudatosan, akár nem – a berchtesgadeni találkozót követően félremagyarázták, esetleg félreértették a Führer ott elhangzott szavait; nem idézték a területátadásra vonatkozó kitételeket, s azt hangoztatták, hogy a magyar–román viszályt Hitler jóváhagyásával *elsősorban* lakosságcserevel kell megoldani. Berchtesgadenben és Rómában viszont a román vezetők is ígéretet tettek a szomszédokkal való gyors megegyezésre, s kényszerűen bár, de elfogadták a területi engedmények szükségességét, amennyiben azokat lakosságcserevel kapcsolják össze: Berchtesgadenben 14 000, Rómában (Bossy állítása szerint) 12 000 km²-ben jelölték

meg azt a területet, amelyről hajlandóak lennének lemondani Magyarországra javára. Erről viszont a későbbiek során Manoilescuék „feledkeztek meg”.

Egy másik megválaszolandó kérdés: miért sürgette Berlin a bolgár-román és a román-magyar tárgyalások mielőbbi felvételét és a gyors megegyezést? Július 10-én Münchenben Hitler még csak általánosságban ismerte el a revízió és a kétoldalú tárgyalások szükségességét, 26-án Berchtesgadenben viszont már a sürgősségen volt a hangsúly, és a gyakorlati megoldások lehetőségei is foglalkoztatni kezdték.²⁰⁸ Sztójay, lényegében helytállóan, abban látta a magyar ázatot, hogy Hitler még a „német-angol leszámolás” előtt stabilizálni akarja a délkelet-európai helyzetet. A Balkán-paktum helyébe egy német befolyás alatt álló szovjet, illetve pánszlávellenes alakulatot kíván állítani, megakadályozandó az esetleges orosz előrenyomulást a Balkán vagy a Boszporusz felé.²⁰⁹ Emlékirataiban Manoilescu is a német-szovjet rejtett rivalizálásban véli felfedezni a Balkánnal kapcsolatos, 1940. július-augusztusi berlini politikai irányváltások alapvető okát.²¹⁰ A szovjet terjeszkedéstől való félelem mellett és ezzel összefüggésben fontos tényezője lehetett a szovjetunió elleni támadásra való felkészülés is, hiszen július 31-én tábornokai előtt Hitler már felvázolta ennek terveit,²¹¹ 1941 tavaszában határozva meg a támadás várható időpontját.

A román küldöttség németországi és olaszországi útjának végül is – a jövőt illetően – igen csekély hozadéka volt, mivel egyedül a tengelyhatalmak garanciájára vonatkozó román igény teljesül majd 1940. augusztus 30-án. A megbeszélésekről sem a román, sem a magyar közvélemény nem alkotott magának pontos képet, mivel mindkét ország propagandája és sajtója túlzó módon a tengelyhatalmak támogatásával hivatkozott. Ebben Bukarest járt elől,²¹² de a magyar sajtó hangja is túlságosan bizakodó volt, amikor pl. arról adott hírt, hogy Románia tudomásul vette a magyar feltételeket.²¹³ A román közvéleményben ezzel szemben az a tévhit vert gyökeret, hogy a két ország közötti vitás kérdéseket lakosságcsere útján fogják elintézni.²¹⁴

Berchtesgaden és Turnu Severin között

Bukarestbe való visszatérése után Gigurtu és Manoilescu tájékoztatta a kormányt, a királyi tanácsadókat és a vezető erdélyi román politikusokat a kialakult helyzetről. A Berchtesgadenben és Rómában tett ígéreteknek megfelelően július 31-én a minisztertanács elvben a magyar–román és a román–bolgár tárgyalások megkezdése mellett döntött.²¹⁵ Taktikája azonban továbbra is az időhúzáson alapult, és igyekezett elodáznia a konkrét lépéseket.

Ami a magyar kormányt illeti, Budapesten aggódtak Manoilescuék németországi és bukaresti útjának esetleges sikere miatt, valamint azért, nehogy a bolgár–román területi rendezés megelőzze a magyar–román megállapodást, ami Budapest szempontjából hátrányos lett volna. Némi bizakodásra adott okot, hogy július 31-én Erdmannsdorff, másnap pedig közölte Budapesttel: kormányaik erős nyomást gyakoroltak a román küldöttségre, hogy az mielőbb kezdjen tárgyalásokat Magyarországgal, és kaptak is ilyen értelmű ígéretet.²¹⁶ Előtte való nap Ciano biztosította Villanit, miszerint „határozottsággal és kiméletlenséggel” beszélt a románokkal, kihangsúlyozva előttük, hogy a tárgyalásokat gyorsan, néhány nap alatt be kell fejezni.²¹⁷

A berchtesgadeni találkozó eredményéről szóló első, nem hivatalos hírek már ezt megelőzően, július 27-én beérkeztek Csákyékhoz. A vezérkari főnök átirata szerint Románia – jóhiszeműségének igazolásául – önként felajánlja majd a Máramarossziget–Szatmár–Nagyvárad–Arad sávot Magyarországnak.²¹⁸ Talán e később valótlannak bizonyult híren is felbuzdulva, Csáky másnap megüzente Berlinbe és Rómába: amennyiben a tengelyhatalmak részvétele nélkül, közvetlenül kellene Bukaresttel tárgyalni, úgy az első magyar feltétel az lesz, hogy „*Románia megegyezési készségének minimális biztosítéka céljából egy nagy határ menti magyar várost, például Nagyváradot engedje át*”.²¹⁹ Az ötlet nem bizonyult szerencsésnek, s mindkét nagyhatalom képviselői elvetették. Weizsäcker július 30-án kijelentette Sztójajnak, hogy a javaslat nem felel meg a müncheni megbeszélések szellemének, majd néhány nap múlva, augusztus 3-án határozottan közölte: e követelés a legrosszabb benyomást keltené, és

a román–magyar tárgyalások megindítását veszélyeztetné. „Némi idegességgel” szölt a magyar kormány „folytonos inszisztálásáról” s felszölitotta, bízson Hitler eddigi közvetítéseiben, ne kezdje negatív beállítással a tárgyalásokat. Sztójay közbevetésére, miszerint Bukarestben kevés a megegyezésre való hajlandóság, azt tanácsolta, Budapest ne újságokra és más hírekre támaszkodjon, hanem kezdje meg *bona fide* (jóhiszeműen) a tárgyalásokat. Amennyiben menetközben bebizonyosodna a román taktikázásról szölv magyar feltevés, úgy „új helyzet állhatna elő” és ismét eszmecekerére kerülne sor a németekkel.²²⁰

Ezek után Csáky kénytelen volt visszavonni a határ menti városra vonatkozó javaslatát, kihangsúlyozva üzenetében: a magyar kormány „összbizalmát [a] német kancellárba helyezte, akinek jótanácsai eddig mindig meghozták gyümölcsüket”.²²¹ Weizsäcker megelelégedéssel vette tudomásul Sztójaytól augusztus 7-én a közlést, de miután a követ újabb panaszokkal árasztotta el a románok magatartására nézve, kifakadt, s akárcsak előző alkalommal, felkérte, álljon el „a müncheni megállapodás” eltorzításától. Azt a „baráti tanácsot” adta a „legsürgösebben”, hogy Budapest „ne járjon el ilyen pszichológiátlanul, ne akarjon a német kormánynál ilyen papíradattal propagandát csinálni, ahelyett, hogy a románokkal tárgyalnának”.²²² A fenyegetés hatására a követ másnap azt tanácsolta Csákyknak, tompítsák a magyar sajtó optimizmusát, a német támogatás túlhangsúlyozását és korlátozzák minimálisra a románokkal való sajtópolémiát. Sztójay burkoltan arra is utalt, hogy Berlin nem áll ki százszázalékosan a magyar revíziós elképzelések mellett, s ez később csalódottságot és németellenes hangulatot idézhet elő, akárcsak az első bécsi döntést követően.²²³

A berlini magyar közbenjárások sikertelenségének, Weizsäcker kioktató hangnemének magyarázata feltehetően az volt, hogy a birodalmi kormány a berchtesgadeni találkozáttól a második bécsi döntést közvetlenül megelőző napokig következetesen arra az álláspontra helyezkedett, miszerint távol tartja magát az általa szorgalmazott magyar–román tárgyalásokba való beavatkozástól. Ennek még a látszatát is igyekezett kerülni, s elhárított magától

minden olyan nyomásgyakorlási kísérletet, amely arra irányult, hogy valamilyen formában bevonja őt e megbeszélésekbe akár magyar, akár román oldalon.²²⁴ A maga részéről ugyanakkor állandó nyomás alatt tartotta mindkét, de különösen a román felet a közvetlen tárgyalások mielőbbi elkezdése, majd folytatása érdekében, s tudatosította Bukaresttel, hogy területi áldozatokat kell hoznia Magyarországgal és Bulgáriával szemben. Míg azonban a bolgár revíziós célkitűzéseket szerény mértékűeknek és teljesen megalapozottnak tekintette, addig a magyar követeléseket túlzóaknak, Budapest magatartását pedig makacsnak és intranzigensnek vélte.²²⁵ Valószínűleg Hitler álláspontját is tükrözi Ribbentrop véleménye, aki a berlini olasz nagykövét előtt augusztus 7-én megemlítette, hogy a kétoldalú megállapodás útjában álló nehézségeket elsősorban a magyarok magatartása okozza.²²⁶

Nem tudjuk, mekkora szerepe lehetett e vélekedés kialakításában a bukaresti német követnek, Fabriciusnak, aki személyes szimpátiáit és meggyőződését tekintve mindvégig a románokat pártfogolta, s ez jelentéseiből is kitűnik. 1940. augusztus 9-i táviratában például kifejtette, miszerint biológiai okok is amellet szólnak, hogy az évszázadok óta stagnáló magyarsággal szemben a szapora, fiatal, életerős román nép támogattassék. A területi revíziót illetően azon a véleményen volt, hogy Magyarországnak legfeljebb a szatmári síkságot és esetleg Aradot lehetne átengedni, mivel „*ez az egyetlen politikai megoldás, amely képes több mint igazságos módon kielégíteni Magyarország igényeit anélkül, hogy túlságosan megsebezzenék Romániát*”.²²⁷ A követ magatartása – akárcsak a berchtsgadeni megbeszélések román értelmezése – 1940 nyarán azt a reményt táplálta Bukarestben, hogy Németország támogatni fogja majd a lakosságcsere elvét és megelégszik a magyar–román határ minimális korrekciójával. A második bécsi döntés meghozatala során végül is azonban figyelmen kívül hagyták Fabricius ajánlásait, a román kormányt és közvéleményt pedig teljesen váratlanul érte a területátadásnak a döntőbírák által megkívánt mértéke.

A magyar vezetés a Bukaresttel elkezdendő kétoldalú tárgyalások előtt Olaszország támogatását is szeretne volna biztosítani. Ponto-

san egy hónappal július 3-i üzenetét követően Teleki ismét levelet írt Mussolininak, amelyhez egy igen terjedelmes emlékeztetőt mellékelte.²²⁸ A levélben újabb argumentumokkal egészíti ki egy hónappal korábbi érvelését, amely Erdély nagyobbik felének visszatérését szorgalmazta. Gazdasági, néprajzi, nemzetiségpolitikai és pszichológiai indokokat hoz föl, leszögezve, hogy a magyar kompromisszumkészség nem léphet túl bizonyos határokat. Akárcsak korábban, most is a 90%-ban magyarok által lakott Székelyföld visszacsatolását tartja a legfontosabbnak, de új elem, hogy határozottan elveti a lakosságcsere ötletét. A székelység „cseréje lehetetlen. A népesség és a föld annyira jellegzetes, ezek az emberek annyira kötődnek ehhez a földhöz, hogy ez nem tehető meg” – írja. Stratégiai érvet is felhoz a székelyek helybenmaradása, illetve az általuk lakott terület Magyarországhoz való csatolása mellett, amidőn kijelenti: „Erdély minden védelmi értékét elvesztené Magyarország és Európa számára, ha ki akarnák űzni házából és hazájából ezt az ezeréves határőr lakosságot.” Konkrét lépéseket sürget a revízió érdekében, térképen jelölve az „elfogadható kompromisszumot”, amely feltehetően a „maximális” magyar tervet jelentette. A levél mellékletében igen részletesen összefoglalja, mit jelent Magyarország számára Erdély, majd még egyszer sikraszáll a revízióért, kiemelve, hogy a Székelység „visszatérése az anyaországhoz a nemzet legszentebb és legáhitottabb vágya”.

A levelet, az emlékeztetőt és a hozzájuk csatolt hét térképet Villani Cianónak adta át augusztus 9-én.²²⁹ A térképekhez a követ magyarázatot fűzött, Ciano pedig kijelentette, hogy teljesen kiismeri magát. Bár ígéretet tett, miszerint megint úgy fognak együttműködni, mint 1938-ban, amikor a Felvidék visszaszerzését készítették elő, a magyar követelésekről érdemben nem nyilatkozott. Villani felvetésére, hogy az olasz sajtó alig foglalkozik a magyar–román kérdéssel, válaszul közölte: jobb, ha az olasz lapok egyelőre tartózkodnak az események kommentálásától, és ezenkívül „nekik a németekhez kell ebben a kérdésben igazodniuk”. Telekiék reménye tehát a román–magyar tárgyalások előtt és alatt nyújtandó német s olasz segítségről, amelyen a román tárgyalófélre gyakorolt nyomást,

valamint a magyar igények jogosságának minél teljesebb körű elismerését értették, nem vált be augusztus elején. A tengelyhatalmak egyelőre „csak” arra igyekeztek rábírní Bukarestet, hogy az minél előbb kezdje el a megbeszéléseket a magyarokkal és a bolgárokkal.

Magyar szempontból nyugtalanító hírek érkeztek Szófiából is. Augusztus első napján a bolgár külügyminiszter beszámolt Jungerthnek a július 27-i német–bolgár magas szintű találkozó-ról,²³⁰ s elmondta: Bulgária nyugodtan kérheti Romániától Dél-Dobrudzsát, mert amennyiben nehézségek merülnének föl, Hitler diplomáciai nyomást fog gyakorolni Bukarestre. Másnap Bárdossy jelentette az egyelőre még bizalmasan kezelt hírt, hogy a román kormány félhivatalos delegátusként Victor Cădere belgrádi követet Szófiába küldte a kétoldalú tárgyalások előkészítésére.²³¹ Csáky aznap arról is értesült, hogy a híresztelések szerint Románia augusztus 15-ig be szeretné fejezni a megbeszéléseket Bulgáriával, s csak ezután kezdene el tárgyalni Budapesttel. A magyar külügyminiszter ezért augusztus 2-án Jungerth útján felkérte bolgár kollégáját, hogy a románokkal való tanácskozást semmi esetre se fejezzék be addig, amíg az Erdélyt érintő tárgyalások zajlanak. Azt is felvetette, hogy a magyar–bolgár ügy „junktímban” tartása mellett katonai nyomással is támogassa egymást a két ország, és ennek érdekében Szófia ne tegyen túl korán olyan katonai intézkedéseket, amelyekből a románok leszerelési szándékot olvashatnának ki.²³² Bolgár részről ugyan nem vetették el kategorikusan a magyar javaslatokat, de megjegyezték, hogy a dél-dobrudzsai kérdést nem tehetik függővé Erdélytől, s ha lehetővé válik az általuk igényelt terület katonai megszállása, arról nem mondhatnak le.²³³

Szófia optimizmusa egyelőre megalapozottnak tűnt, mivel július 31-én Fabricius közölte Manoilescuval, hogy Hitler teljes mértékben jogosnak tartja a bolgár területi igényt, és Romániának vissza kell adnia Dél-Dobrudzsát az 1913 előtti határoknak megfelelően. Manoilescu tiltakozni próbált, a követ azonban figyelmeztette: Bukarestnek engedékenynek kell lennie Bulgáriával szemben, hogy annál könnyebb dolga legyen Erdély esetében.²³⁴

A román kormány nehezen törődött bele Hitler döntésébe. Emlékirataiban Manoilescu a július 31-i közlést egyfajta döntőbírói ítéletnek nevezi, mivel akaratán kívül kényszerítették rá Romániára, s ezenkívül veszélyes precedenst is képezett Erdély kérdésében.²³⁵ Bukarest azonban elsősorban azt kifogásolta, hogy a déldobrudzsai Szilisztra és Balcsik városokat is vissza kell adnia, márpedig ezeket – egy keskeny tengerparti sávval együtt – továbbra is meg akarta tartani. A bolgár kormány viszont nem volt hajlandó engedni követeléséből, annál is kevésbé, mivel Németországon kívül a többi nagyhatalom is jogosnak és megalapozottnak tartotta azt. Augusztus 17-én Bukarest végül is kénytelen volt elvi ígéretet tenni az egész vitatott terület átadására. A konkrétumokról s a gyakorlati végrehajtásról (a Turnu Severin-i román–magyar megbeszélésekkel szinte egyidőben) augusztus 19-én bolgár–román tárgyalások kezdődtek Craiován, amelyek Bukarest időhúzó taktikája miatt – a ránehezedő német nyomás ellenére – egész augusztusban folytak. A Dél-Dobrudzsa átadásáról szóló végleges megállapodást így csak 1940. szeptember 7-én írták alá.²³⁶

Augusztus első napjaiban ismét rendkívül feszültté vált a román–magyar viszony. Manoilescu ugyanis egy július 30-i sajtónyilatkozatában kijelentette: országa a békét óhajtja a Balkánon, de „román igazságon” alapuló békét, s nem fog lemondani jogairól. A románok, ha kell, meghajolnak a béke követelményei előtt – folytatta –, de bizonyos határok túllépése esetén egy másik úton is el tudnak indulni. Azt állította, hogy Románia 20 éven keresztül soha nem tapasztalt megértő politikát folytatott a kisebbségek irányában, és most a kormány, saját kezdeményezéséből, a kisebbségi kérdés végleges megoldására szánta el magát a lakosságcsere révén. Az etnikai homogenizálódás útján lehet megközelíteni leginkább „*a román nacionalizmus régi jelszavát: Románia a románoké, és csak a románoké*” – fejezte be nyilatkozatát.²³⁷ Szavait feltehetően egyfajta figyelmeztetésnek szánta a tengelyhatalmak felé, hogy azok gyakoroljanak nyomást Szófiára és Budapestre, de a magyar kormánynak is üzent: Bukarest nem hajlandó területi engedményekre, a vitás kérdéseket lakosságcsere útján kívánja megoldani.

Manoilescu szavai nemtetszést váltottak ki a német fővárosban, mivel ellentétben álltak a néhány nappal korábbi ígéretekkel. Az ottani sajtó azonnal reagált, a Wilhelmstrasse pedig közvetlen nyomást gyakorolt Bukarestre: Berlinben Weizsäcker külügyi államtitkár augusztus 2-án a magyar-román tárgyalások sürgős megkezdését szorgalmazta Romalónál, másnap pedig Fabricius felszólította Manoilescut, hogy „enyhítse a légkört” és küldje el megbízottjait a magyar fővárosba. A német követ – a területátadások szükségességére utalva – arra biztatta Manoilescut: térjenek rá *„határozottan az igazmondás útjára, és közöljék a néppel az igazságot, még ha ezzel az igazsággal ki is ábrándítják”*.²³⁸

Budapest sem hagyta szó nélkül a nyilatkozatot. Bárdossy augusztus 1-én sürgős találkozót kért a román külügyminisztertől, majd kormánya nevében egy kemény hangú tiltakozó jegyzéket nyújtott át neki.²³⁹ Ez többek között visszautasította a „soha nem tapasztalt megértő” román kisebbségpolitikára vonatkozó megállapítást, „veszedelmesen homályosnak” minősítette a román külügyminiszter lakosságcserére vonatkozó fejtegetéseit, és felhívta Bukarest figyelmét, hogy *„Magyarország és Románia között nem kisebbségi, hanem területi problémákról van szó”*. A jegyzék a két állam közötti légkör elmérgesedésének esetleges konzekvenciájáért a felelősséget Romániára hárította, és leszögezte: azon kijelentést, miszerint Románia más utakon is el tud indulni, *„szerencsére sem a magyar közvélemény, sem a magyar kormány nem veszi túl tragikusan”*. Manoilescu szokatlanul bántónak és hevesnek minősítette a magyar kormány észrevételeit,²⁴⁰ és célzásokat tett, nem volna-e mód a feljegyzést visszavonni vagy tárgytalannak tekinteni, hogy ne kelljen rá hasonlóan éles hangon válaszolni. Békülékenynek mutatkozott, s beismerte, talán „túl óvatos” volt a nyilatkozata, és hiba a hangsúlyt túlságosan a lakosságcserére helyezni. Miután közölte, hogy Rómából hazatérve oly tervek kidolgozásához fogtak hozzá, amelyekről egyelőre nem beszélhet, megígérte: a román kormány hamarosan a magyarokat is kielégítő javaslatokat fog tenni, s ezek alapján a két fél tárgyalóasztalhoz ülhet.²⁴¹ Bár azzal vált el a követtől, hogy másnapig nem válaszol a jegyzékre, hátha

a magyar kormány visszavonja azt, még aznap megszületett a válasz, amellyel Bárdossy szerint „igazán nem volt más célja, mint gorombáskodni”.²⁴²

Manoilescu igyekezett a magyarokra hárítani a felelősséget azért, amiért még nem kezdődtek el a kétoldalú tárgyalások. Augusztus 2-án Ghiginek arra panaszkodott, hogy míg a Bulgáriával kezdődő megbeszélések kedvező előjelekkel indulnak, addig a magyarokkal való tárgyalásokat már a kezdetektől megbénítja a budapesti jegyzék. Kijelentette, örülne, ha segítséget kapna a kialakult holtpontról való elmozdulásra.²⁴³ Ghigi másnap fel is ajánlotta szolgálatait Bárdossynak az ügy rendezésére, aki azonban nyomatékkal kérte, ne tegyen semmit, „mert tárgyalások megkezdését csak akkor volna érdemes siettetni, ha a románok tényleg hajlandók lennének ésszerű engedményekre”.²⁴⁴ Ennek azonban épp az ellenkezőjéről volt meggyőződve, s nagyon szkeptikusnak mutatkozott az olasz követ előtt a román kormány szándékát illetően, kétségbevonva, hogy Bukarest valóban és őszintén a területi engedmény útjára lépett volna.²⁴⁵

A román vezetés nehéz helyzetben volt. Egyrészt nagy nyomás nehezedett rá a tengelyhatalmak és főleg Németország részéről a területi revízióról való magyar-román, illetve bolgár-román tárgyalások mielőbbi elkezdése végett, másrészt az ország közvéleménye nem volt kellően tájékoztatva az ország súlyos állapotáról, s elképzelhetetlennek tartott minden területi engedményt. A nagy népszerűségnek örvendő ellenzéki Nemzeti Parasztpárt, akárcsak a Nemzeti Liberális Párt elutasított mindenféle tárgyalást, amely a határok megváltoztatását eredményezte volna. Július 30-án a két pártvezér, Iuliu Maniu és C. I. C. Brătianu közös memorandumot fogalmazott meg, tiltakozva a „határok megcsonkítására” irányuló törekvések ellen.²⁴⁶ Augusztus elején Maniu kiáltványban utasította vissza az esetleges területi engedményeket, de hasonlóan cselekedett a szélsőjobboldali – egyébként németbarát – Vasgárda is, amely például augusztus első napjaiban egy több ezer példányban kinyomtatott felhívásban tiltakozott mindenfajta területátadás ellen.²⁴⁷

Az írott sajtó és a rádió is visszhangzott Romániában a „területi integritás”, a „határok minden áron való megvédése” jelszavaitól, s egyre gyakoribbak lettek az éles magyarellenes kirohanások.²⁴⁸ A cenzúra ellenére egyes lapok egyenesen fegyveres ellenállásra buzdítottak Erdély elvesztése esetén, az újságok többsége viszont a kormány által is szorgalmazott népességcserét javasolta, minden területi engedmény nélkül.²⁴⁹ A ritka kivételek közé tartozhatott a *România* című félhivatalos kormánylapnak a külügyminiszter sugalmazására íródott augusztusi cikksorozata, amely leszögezte: „Naivság lenne azt hinni, hogy határkorrekciók nélkül megvalósítható lenne a népességcsere, hiszen az erdélyi magyarok 1 350 000-en, míg a magyarországi románok csupán 50 000-en vannak”.²⁵⁰

A kormány számolt azzal, hogy előbb-utóbb kénytelen lesz bizonyos területi engedményeket tenni Magyarország javára, de minimális határkorrekcióban gondolkodott, s a lakosságcsere helyezett a hangsúlyt.²⁵¹ Gigurtu augusztus elején azt fejtegette Willer Józsefnek, az egykori Magyar Párt bukaresti irodavezetőjének, akit családi kapcsolatok révén jól ismert, hogy a román kormány legfeljebb néhány ezer km²-t engedhetne át az északnyugati határ mentén, ahova le lehetne telepíteni a távozni szándékozó magyarokat. Az erdélyi kérdésekben tájékozatlan kormányfő a székelyek számát mindössze 350 000-re tette, s azt állította, hogy ők úgysem hajlandók Romániát elhagyni.²⁵²

Augusztus 2-án Manoilescu bejelentette Ghiginek,²⁵³ hogy kormánya megbízta Alexandru Cretzianu volt külügyi államtitkárt, tanulmányozza Erdélyben azokat a területeket, amelyek a legalkalmasabbak az átköltöztetett lakosság befogadására. Az olasz követet arról is értesítette, két technikai szakértőt kíván kiküldeni, hogy a helyszínen vizsgálják, miként valósították meg annak idején Görögországban,²⁵⁴ és miként valósítják meg most Olaszországban, Dél-Tirolban a lakosságcserét. A román kormány egyben arra kérte a német (és feltehetően az olasz) külügyminisztériumot, küldjék meg számára a dél-tiroli németiség áttelepítéséről szóló előző évi olasz–német megállapodások szövegét.²⁵⁵ A Wilhelmstrasse elhalasztotta a választást, de Róma felé jelezte, hogy nehéz lesz teljesítenie a román kérést, mert

ebben az esetben közölniük kellene a Szovjetunióval kötött egyezmények szövegét is, amit nem kívánnak megtenni.²⁵⁶

Ugyancsak augusztus 2-án közölte Manoilescu Ghigivel: „a Duce és a Führer szándékainak nemzetközi szinten történő megvalósítása céljából” Bossy római követet hamarosan Budapestre küldi, hogy meggyőződjön arról, kész-e Magyarország a Romániával való megbeszélésekre. A külügyminiszter szerint a román kormány e lépéssel kinyilvánítja szándékát a tárgyalások mielőbbi elkezdésére.²⁵⁷

Gigurtu miniszterelnök lakásán még aznap sor került egy igen fontos megbeszélésre, neves erdélyi román közéleti személyiségek részvételével. A tanácskozáson²⁵⁸ – amelyen Maniu tüntetően nem vett részt – Manoilescu arra hívta fel a figyelmet, hogy Románia helyzete éppoly nehéz, mintha egy, a tengelyhatalmakkal vívott vesztes háborúból került volna ki. Emiatt csak két választási lehetőség van: a területi engedmény, melyet lakosságcsere követne, vagy egy háromfrontos háború Magyarország, Bulgária és a Szovjetunió ellen, amely Románia megsemmisülését vonná maga után. Emlékiratai szerint a külügyminiszter felvetette a döntőbíráskodás lehetőségét is, ezt azonban csak a kisebb és másodlagos kérdések eldöntésére tartotta alkalmasnak a benne rejlő kockázatok miatt.²⁵⁹ Manoilescu helyzetértékelése jóval realistább volt a nyilvánosság-nak szánt korábbi nyilatkozatainál, a jelenlévők túlnyomó részét azonban nem sikerült meggyőznie az ország helyzetének súlyosságáról, bizonyos területi engedmények elkerülhetlenségéről. Javára még azok is, akik elismerték a magyarokkal való tárgyalás szükségességét, a lakosságcserét elfogadott tényként kezelték és nem vették tudomásul, hogy azért a román félnek meg kell küzdenie a továbbiakban.²⁶⁰

A kormány által követendő stratégiát illetően a vélemények tehát megoszlottak. Volt aki elvetette a román–magyar tárgyalások ötletét, volt aki azok elhalasztását vagy elhúzását követelte, mások elismerték, hogy a megbeszéléseket el kell kezdeni. Ez utóbbiak közé tartozott Valeriu Pop, egykori nemzeti liberális párti kereskedelemügyi miniszter is, aki a résztvevők közül egyedüliként, határozott tervvel állt elő. A tanácskozáson elmondott beszédét²⁶¹

emlékirat formájában a királynak is megküldte, majd augusztus 7-i kihallgatásán előszóban vázolta föl stratégiáját az uralkodó előtt. Elképzelései azért is figyelemreméltóak, mivel a későbbi Turnu Severin-i tárgyalásokon – a román delegáció vezetőjeként – e tervet próbálta a gyakorlatban megvalósítani.

Pop két alapelvből indult ki:

- a román nemzet „politikai egységének” csorbíthatatlanul fenn kell maradnia;
- egy románnak sem szabad idegen uralom alá jutnia.

Az eljövendő tárgyalásokra javasolt stratégiája a következő volt. A magyar követelésekkel (melyeket „maximálisnak” feltételezett, azaz arra számított, hogy a magyarok egész Erdélyt kérik, avagy „korridoros” megoldást javasolnak) a román *területi integritás elvét* kell szembeállítani. A legfőbb román érv etnikai jellegű lesz: azon alapul majd, hogy – számításai szerint – a határ menti megyék falusi lakosságának 75%-a román, és összefüggő tömböt alkot, s csak 14% a magyarok aránya; a városokban, mint kifejtette, a zsidókkal és a németekkel együtt ugyancsak a románok vannak többségben. A területi integritás elvének elfogadása esetén széleskörű jogokat garantálnának a magyar kisebbségnek, a székelyeknek akár adminisztratív, kulturális és gazdasági autonómiát. Bizonyos határ menti „zsidó-magyar” helységeket (pl. Nagyszalonta, Ermihályfalva, Nagykároly) a „magyarországi román községekért” cserébe átadnának ugyan, de az intézkedést lakosságcsere egészítené ki.

Pop szerint a román delegációnak következetesen ki kell tartania a fenti elvek mellett, és el kell érnie a magyar követelések fokozatos csökkentését, a tárgyalófél kompromisszumkésztségének végső határáig menve el. Csakis ekkor hozhatók meg az ország sorsát eldöntő határozatok. E stádiumban az alábbi alternatívák vethetők majd fel: *„a tárgyalások megszakítása oly álláspontra való helyezkedéssel, amelyet a magyarok nem fognak elfogadni, vagy [...] a kötelező lakosságcsere elvének kibővítése”*. Időközben – fejtette ki végül Pop – *„az egész ország és különösen Erdély tisztába fog jönni és meg fog győződni akár a biztos katasztrófába való haladás nélküli fegyveres*

ellenállás lehetőségéről”, akár bizonyos elkerülhetetlen áldozatok szükségességéről, „*amelyeket ma az ország, de különösen Erdély nem ért meg és nem ismer el*”. Az egész román akció célját Pop a „nemzeti tulajdon” védelmében látta, a követendő módszert pedig az összes eszközök és lehetőségek kimerüléséig vívott politikai s diplomáciai „csatában”.²⁶²

Valeriu Pop „forgatókönyve” tehát az időnyerésre épített s arra, hogy a tárgyalások remélt elhúzódása alatti időszakban a román diplomácia ügyes érveléssel, továbbá németbarát irányba történő belpolitikai átalakulásokkal maga mellé tudja állítani a tengelyhatalmokat. A terv kiindulópontja a területi integritás és a lakosságcsere elve volt, de nem zárta ki ez utóbbi elv „kibővítését” sem a tárgyalások végső szakaszában, azaz bizonyos területi engedmények megtételét. A hangsúlyt azonban a végleges döntés elodázására helyezte: addig várni, amíg román szempontból kedvezőbb nemzetközi feltételek alakulnak ki, s az ország akár egy sikeres háborúra, akár az esetleges áldozatok meghozatalára fel nem készül.

Magyarországon mindeközben nőtt a belpolitikai feszültség: a beígért erdélyi revízió csak nem akart megvalósulni, a magyar–román tárgyalások késtek, a sajtó pedig tovább csigázta a közhangulatot. Egyre több költséggel járt az elhúzódó mozgósítás,²⁶³ amely ráadásul késleltette a mezőgazdasági munkákat és zavarokat okozott a lakosság ellátásában is. A csapatok fegyelme kezdett lazulni, a hosszú várakozás miatt a kezdeti lelkesedést a bizonytalanság és a csüggedés érzése váltotta föl.²⁶⁴

Werth és a magyar hadsereg legfelsőbb vezetése továbbra is szilárdan bízott a német támogatásban. A Románia elleni sikeres katonai fellépést azonban egyre kevésbé látta kivitelezhetőnek, mivel június vége óta a román hadsereg megerősödött és túlerőt vonultatott föl a magyar csapatokkal szemben, fegyverellátottsága pedig (éppen a német támogatás következtében) javult. Werth elképzelései szerint – aki Telekivel és Csákyval ellentétben nem tartotta elvetendőnek a döntőbírói ítéletet sem – az esetleges Románia elleni magyar hadművelet csak arra szolgálna, hogy

kiváltsa Németország remélt közbeavatkozását. A vezérkari főnök még azt az egyébként kevésbé valószínű lehetőséget sem zárta ki, hogy amennyiben a románok makacssága miatt megszakadnának a kétoldalú tárgyalások, akkor esetleg Berlin támogatásával kerülne sor egy katonai akcióra.²⁶⁵

Werth azonban bízott abban, hogy a revíziós célkitűzéseket háború nélkül is el lehet érni. Július 30-án értesítette Csákyt, hogy Erdély esetleges békés úton történő katonai megszállásának tervszerű előkészítése céljából állandó katonai bizottságot alakított, melynek vezetője Náday István altábornagy lett.²⁶⁶ A bizottság feladata a megszállással kapcsolatos, s az azt megelőző tárgyalásokon is érvényesítendő katonai követelmények megállapítása, rendszerbe foglalása volt. Néhány napon belül el is készült a 67 pontból álló, igen terjedelmes dokumentum,²⁶⁷ amelyet a vezérkari főnök augusztus 12-én küldött meg Telekinek, Csákynek és Bartha honvédelmi miniszternek azzal a kéréssel, hogy azt katonai tárgyalási alapként vegyék figyelembe. Werth abból indult ki, hogy az 1919-es román megszállás és Erdély 20 éves birtoklása igazságtalan és jogtalan volt. A román fél ezért jogilag kötelezendő az 1919-ben okozott károk megtérítésére, továbbá arra, hogy a Magyarországhoz visszakerülő területen lévő intézményeket, berendezéseket, árukészleteket stb. épségben adja át, ide értve a román állam beruházásait s a hadsereg felszerelésének a visszaadandó területtel arányos részét is.

A követelések túlzóak, abszurdak voltak, végrehajtásuk nehezen kivitelezhető, s valószínűtlennek tűnt, hogy a román fél a tárgyalások során azokat elfogadná. A józanabb politikai vezetés ezért figyelmen kívül hagyta a vezérkari főnök javaslatait, már csak azért is, mert ekkor még nem tartotta teljesen reménytelennek az eljövendő tárgyalásokon való előrehaladást.²⁶⁸ Igaz, illúziói sem lehettek, mivel Bárdossy pontosan informálta Budapestet a román szándékokról. Augusztus 3-án a követ például beszámolt az önkéntes lakosságcsere tervéről, amelynek részeként mindössze bizonyos határ menti területeket adnának át Magyarországnak,²⁶⁹ néhány nap múlva pedig

részletesen ismertette Valeriu Pop augusztus 2-i exopozóját a Románia által követendő stratégiáról, „naivnak” nevezve az elgondolást.²⁷⁰

Teleki és Csáky – különösen a Wilhelmstrasse augusztus 7-i „baráti tanácsát” követően – bizonytalanságban volt a tengelyhatalmak álláspontja felől, s egyikük sem óhajtott egy esetleges döntőbírói ítéletet. Teleki nem kívánta még jobban elkötelezni az országot a Harmadik Birodalom mellett, Csáky pedig – augusztus 8-i értékelése szerint – félelmet táplált a németek szándékait illetően, s a „legkevésbé látszott támogatni” a tengelyhatalmak beavatkozását, azaz a döntőbíráskodást. A külügyminiszter (Telekihez hasonlóan) tartott a fegyveres megoldástól is, amelyet mindenképpen el akart kerülni, „*félve mind a szovjetektől, mind a későbbi nagyobb komplikációktól, még ha ez el is veszi Magyarországtól a legnagyobb nyomást gyakorló eszközt Romániára*” – jelentette az olasz követ.²⁷¹

Telekiék tehát jóformán egyedül abban reménykedhettek, hogy a tárgyalások során Bukarest – talán német ösztönzésre is – elfogad egy kompromisszumos megoldást; ha pedig a megbeszélések kudarca nyomán mégis elkerülhetlenné válna a magyar támadás, Berlin időben közbeavatkozik, és fegyvernyugvásra veszi rá Romániát, anélkül azonban, hogy ezzel elkötelezné Magyarországot.²⁷²

Jegyzetek a II. 2. fejezetrészhez

1. Ormos: *Egy magyar médiavezér...* II. kötet, 592. o.
2. Csáky nem ajánlotta a repülőutat, „mert [a] miniszterelnök nem jól bírja”. (MOL K 63 1940 27/7. 2, 145. sz. számjeltávirat.)
3. Réti: *Budapest – Róma...* 242. o, valamint Juhász: *A Teleki-kormány...* 144. o.
4. MOL K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1940. július 9.
5. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 30. sz. irat.
6. Csáky beszámolóját a megbeszélésekről lásd *DIMK*, V. kötet, 186. sz. irat. Schmidt követ feljegyzését közli *A Wilhelmstrasse...* 337. sz. irat és *Hitler hatvannyolc tárgyalása, 1939–1944. Hitler Adolf tárgyalásai kelet-európai államférfiakkal*. Válogatta Ránki György. 1. kötet. Budapest, 1983, Magvető Könyvkiadó /Tények és tanúk./, 3. sz. dokumentum. Lásd még Czettler: i. m. 135–138. o., valamint Juhász: *A Teleki-kormány...* 144–150. o., Réti: *Budapest – Róma...* 243–245. o., vagy Macartney: i. m. 126–128. o.

7. Lásd *Horthy Miklós titkos iratai...* 47. sz. irat.
8. Macartney szerint Teleki részletezte a maximális magyar tervet – azaz a „bővített korridor”, vagy „Maros-vonal” tervét –, amely 72 000 km²-t csatolna vissza Erdély területéből. (Macartney: i. m. 126. o.) Juhász Gyula (Juhász: *A Teleki-kormány...* 95. sz. jegyzet, 145–146. o.) viszont nem tartja valószínűnek, hogy a magyar miniszterelnök konkrét határjavaslatot tett volna, s ezt támasztja alá a Csáky-féle beszámoló is. (Lásd *DIMK*, V. kötet, 186. sz. irat.)
9. A Csáky által idézett mondat (*DIMK*, V. kötet, 186. sz. irat) nem szerepel Schmidt követ feljegyzésében.
10. *A Wilhelmstrasse...* 337. sz. irat.
11. *DIMK*, V. kötet, 186. sz. irat. A román hadsereg technikai fölényének a magyar vezetés is tudatában volt. Hitlerhez írott levelében Horthy megemlíti, hogy Romániának kb. háromszor annyi repülőgépe és tankja van, mint Magyarországnak. (*Horthy Miklós titkos iratai...* 47. sz. irat.)
12. *DIMK*, V. kötet, 186. sz. irat, 1. melléklet.
13. Uo. Juhász Gyula szerint e megjegyzésben „benne rejtett a terv, hogy a magyar–román ellentéteket csak olyan mértékben kell tompítani, hogy azok fegyveres konfliktushoz ne vezessenek, de megteremtsék a német érdekek fokozott kiszolgáltatásának feltételét mindkét országban”. (Juhász: *A Teleki-kormány...* 148. o.) Véleményünk szerint viszont Hitler cinikus megjegyzése inkább az erdélyi néprajzi viszonyok bonyolultságára, s az ebből fakadó tartós magyar–román ellentétre utalt.
14. Manoilescu július 6-i közlésére tett utalás, amikor is a román külügyminiszter átadta Fabriciusnak II. Károly Hitlernek szóló üzenetét.
15. *DIMK*, V. kötet, 186. sz. irat.
16. Utalás a július 4-i üzenetre, amit Fabricius adott át Bukarestben.
17. II. Károly július 2-án és 6-án is küldött üzenetet Hitlernek. Mint már említettük, július 2-án arra kérte a kancellárt, küldjön Románia védelmébe német katonai missziót, és javasolta egy német–román szövetség létrehozását is. 6-án ígéretet tett, miszerint kormánya kész felvenni a tárgyalásokat a magyar és a bolgár féllel, arra kérve a Führert, „minden morális segítséget” adjon meg Romániának. Hitler itt feltehetően a román uralkodó július 6-i üzenetére utalt.
18. *DIMK*, V. kötet, 186. sz. irat.
19. II. Károly július 6-i üzenetére Hitler július 15-én küldte el válaszát, melyet a későbbiek során ismertetünk részletesen.
20. *DIMK*, V. kötet, 186. sz. irat.
21. Uo.
22. *A Wilhelmstrasse...* 337. sz. irat.
23. Uo.
24. *Ciano...* 233. o.
25. Juhász: *A Teleki-kormány...* i. m. 150–151. o. Az 1919–1945 közötti magyar külpolitikáról szóló, 1975-ös szintézisében (második kiadás) Juhász már nem említ kudarcot, csupán annyit jegyez meg, hogy a magyar politikusok elégedetlenül távoztak Münchenből. (Juhász: *Magyarország külpolitikája...* 232. o.)

26. A német magatartás július eleji megváltozásának okairól már szoltunk, erre itt nem térünk ki.
27. *DIMK*, V. kötet, 186. sz. irat.
28. Macartney: i. m. 128. o.
29. Uo.
30. A magyar kormány jelentős gazdasági engedményeket tett a müncheni találkozó után Németországnak. Egy július 21-én aláírt szerződés szerint Berlin koncessziós jogot kapott a lispei kőolajforrások kiaknázására, emelkedett a Németországba szállítandó magyar mezőgazdasági termékek mennyisége és a Magyarország felé irányuló német export. Egy szimbolikus politikai gesztusra is sor került: Hitler július 19-i beszéde alkalmából Horthy üdvözlő táviratot küldött Berlinbe, jókívánságait fejezve ki a Führernek. (Lásd Juhász: *A Teleki-kormány...* 154–156. o., Czettler: i. m. 139–140. o., vagy Macartney: i. m. 130. o.)
31. Macartney: i. m. 129. o. „*Budapest nagy »lelkesezéssel« fogadta* [a Münchenből hazatérő] *Telekit és Csákyt – ezt írták a lapok. Én láttam, a legnagyobb közöny és részvéttlenség.*” – írja „naplószerű emlékirataiban”, némileg sarkítva, Shvoy Kálmán. (Shvoy: i. m. 212. o.)
32. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 34. sz. irat.
33. Juhász: *A Teleki-kormány...* 151. o., valamint Macartney: i. m. 128. o.
34. E találkozóról nem maradt fenn dokumentum. Juhász álláspontja szerint ekkor állapotok meg a müncheni tárgyalások „kétes eredményeinek eltitkolásában”. (Juhász: *A Teleki-kormány...* 151. o.)
35. Lásd pl. *DIMK*, V. kötet, 190. sz. irat.
36. Németül lásd uo. 322. o., 207. sz. jegyzet.
37. Uo. 193. sz. irat.
38. Macartney: i. m. 128–129. o.
39. Évekkel később született emlékirataiban Manoilescu – helytelenül – azt feltételezi, hogy Münchenben a magyarok biztosítékot kaptak arra nézve, miszerint lecsökkentett revíziós igényeik még a háború vége előtt megvalósulnak. (Manoilescu: i. m. 68–69. o.)
40. Már szoltunk róla, hogy a követet Csáky július 1-jén rendelte haza.
41. Manoilescu: i. m. 63. o.
42. Uo. 64. o.
43. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 40., f. 165.
44. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 40., f. 196–197.
45. A július 15-i megbeszélésről lásd Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 40., f. 198–201., vagy Bossy: i. m. 259–260. o.
46. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 40., f. 198. Csáky „pszichológiai portréját” így rajzolta meg Ciano: „fiatal, szenvedélyes, sikerre éhes”. Visszaemlékezéseiben Bossy megjegyzi: Ciano a „betichon” (butácska) jelzöt is használta. (Bossy: i. m. 260. o.)
47. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 40, f. 199–200.
48. Manoilescu: i. m. 69. o. Manoilescu nem említi, mikor került sor a Pangal és Eckhardt közötti beszélgetésre. Tény, hogy Pangal 1940. július 13-án (is) találkozott Eckhardtal, a találkozóról szóló Pangal-féle beszámolóban viszont

- nem szerepel e kitétel. A beszámoló szerint Eckhardt többek között azt mondta: ha találtak volna is Münchenben azonnali megoldást, ez, a Románia és Magyarország közötti mély ellenérzések miatt, csakis ideiglenes lehet. (Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 40., f. 193–194.)
49. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 40., f. 183.
 50. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 40., f. 97–105.
 51. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 40., f. 100.
 52. Manoilescu: i. m. 64. o.
 53. Idézi Juhász: *A Teleki-kormány...* 154. o.
 54. Feltehetően Ion Antonescu tábornokról van szó, a későbbi diktátorról.
 55. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 36. és 45. sz. dokumentumok.
 56. Lásd pl. *DIMK*, V. kötet, 196., 203., 206., 211., 213. sz. iratok.
 57. Macartney: i. m. 130. o.
 58. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 40., f. 210–213.
 59. *Regele Carol al II-lea...* vol. III., 247. o.
 60. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 40., f. 213.
 61. Macartney: i. m. 129. o., valamint Juhász: *A Teleki-kormány...* 152. o., Czettler: i. m. 139. o.
 62. Lásd Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 32. és 34. sz. irat.
 63. Uo. 39. sz. irat.
 64. Uo. 36. sz. irat.
 65. Dombrády: *Revízió...* 70. o.
 66. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 40., f. 130., vagy Manoilescu: i. m. 63–64. o.
 67. Macartney: i. m. 129. o.
 68. MOL K 64 1940 27/a I. 549/res. pol. sz. Erdélyi hírek szerint mióta a magyar rádió 24 órával előbb közölte Besszarábia elcsatolását mint a román, az erdélyi románok „*hatványozottan hallgatják a budapesti rádiót*”. (MOL K 64 1940 27/a I. 452/ res. pol. sz.)
 69. MOL K 63 1940 27/7. 2.
 70. Idézi Juhász: *A Teleki-kormány...* 152. o. Lásd még Macartney: i. m. 129. o.
 71. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 41. sz. irat.
 72. Juhász: *A Teleki-kormány...* 152. o.
 73. Román nyelvű szövegét közli Manoilescu: i. m. 71–75. o. és Pop: *Bătălia...* 42–44. o. Németül lásd Manoilescu: i. m. 43. sz. jegyzet, 306–308. o.
 74. Manoilescu: i. m. 72. o., vagy Pop: *Bătălia...* 42. o.
 75. Manoilescu: i. m. 43. sz. jegyzet, 307. o., vagy Pop: *Bătălia...* 43. o.
 76. Valószínűleg a megszállt Párizsban fellelt egyes titkos francia dokumentumokra utalhatott, amelyek a román vezetésre nézve – német szempontból – „terhelő” adatokat is tartalmaztak, így például a ploiești-i kőolajmezők szükség esetén való megsemmisítésének terveit. Július 26-án Ribbentrop is felemléti e dokumentumokat a román vezetőkkel való találkozásán. (Lásd Pop: *Bătălia...* 15. sz. melléklet, 263. o.) Magyarországot „kompromittáló” iratokat nem találtak – jelentette Berlinből a magyar katonai attasé. (*DIMK*, V. kötet, 208. sz. irat.)

77. Macartney: i. m. 130. o., valamint Juhász: *A Teleki-kormány...* 153. o., Pop: *Bătălia...* 44. o.
78. Manolescu: i. m. 74. o.
79. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 43. sz. irat.
80. Pop: *Bătălia...* 45. o.
81. Manolescu: i. m. 75. o.
82. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 46. sz. irat.
83. Lásd Manolescu: i. m. 76–83. o., valamint Pop: *Bătălia...* 45–51. o. A Pop és Manolescu által is közölt szöveg a megfogalmazásokban helyenként eltér egymástól.
84. Pop: *Bătălia...* 47. o.
85. Uo. 46. o. és Manolescu: i. m. 78. o.
86. Manolescu: i. m. 81. o.
87. Uo. 81–83. o., valamint Pop: *Bătălia...* 49–51. o.
88. Manolescu: i. m. 85. o. Naplójában Károly is „nagyon szépnék” nevezi a válaszeletet. (*Regele Carol al II-lea...* vol. III., 250. o.)
89. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 45. sz. irat.
90. MOL K 63 1940 27/7. 2, 216. számjel-rádiogram.
91. *DIMK*, V. kötet, 211. sz. irat.
92. Uo. 211. és 230. sz. irat.
93. Uo. 205. sz. irat.
94. Uo. 213. sz. irat.
95. *A Wilhelmstrasse...* 341. sz. irat.
96. *DIMK*, V. kötet, 210. sz. irat.
97. MOL K 64 1940 27/a I. 549/res. pol. sz.
98. *DIMK*, V. kötet, 208. sz. irat.
99. Uo. 206. sz. irat.
100. Uo., továbbá Réti: *Budapest – Róma...* 246. o.
101. *DIMK*, V. kötet, 218. sz. irat.
102. Uo. 219. és 228. sz. irat.
103. Uo. 230. sz. irat.
104. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 48. sz. irat.
105. *DIMK*, V. kötet, 222. sz. irat.
106. Simion: *Dictatul...* 206. o.
107. *DIMK*, V. kötet, 212. sz. irat, vagy Juhász: *A Teleki-kormány...* 125. sz. jegyzet, 156. o.
108. MOL K 63 1940 27/7. 2, 172. számjeltávirat. Csáky szerint Manolescu „annakidején földművelésügyi államtitkár korában mindenki részéről 100 000 lejjel megvesztegethető volt, amit erdélyi magyarok céljaik elérésére ki is használtak”. (Uo.) Bizonyos berlini körök sem voltak jó véleménnyel a román külügyminiszterről. Haubert sajtóelőadó Sztójajnak például megjegyezte, hogy „Gigurtu múltját nem ismeri, ami azonban Manolescut illeti, nem tartja nagyon biztató jelenségnek a romániai biztonságot illetően, hogy egy ilyen sötét közéleti múlttal rendelkező, korrupt személy” a romániai németbarátság egyik támasztó oszlopa. (*DIMK*, V. kötet, 252. sz. irat.)

109. Lásd Calafeteanu: *Români...* 8b. sz. dokumentum.
110. Uo.
111. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 47. sz. irat.
112. *DIMK*, V. kötet, 230. sz. irat.
113. Lásd uo. 266. sz. irat és Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 69. sz. irat II. melléklete. Gafencu 1940 augusztusától 1941 júniusáig töltötte be e posztot. Küldetéséről lásd Gafencu, Grigore: *Misiune la Mosvova, 1940–1941. Culegere de documente.* [Moszkvai kiküldetés 1940–1941. Dokumentumgyűjtemény.] Editie de Ion Calafeteanu et al. București, 1995, Univers Enciclopedic, továbbá uó: *Jurnal...*, vagy Manoilescu: i. m. 95–102. o.
114. A követi jelentést közli *DIMK*, V. kötet, 266. sz. irat, illetve ennek némileg eltérő változatát Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 69. sz. irat II. melléklete. Lásd még uo. 66. sz. dokumentum.
115. *DIMK*, V. kötet, 266. sz. irat.
116. Uo. 230. sz. irat.
117. *A Wilhelmstrasse...* 337. sz. irat.
118. Lásd *DIMK*, V. kötet, 270. sz. dokumentum.
119. Uo. 243. és 256. sz. irat.
120. MOL K 63 1940 27/7. 2; 290. és 298. számjeltávirat. E találkoztót megelőzően, július 22-én Roth II. Károlynál járt, s úgy foglalt állást, hogy a német kisebbség határozottan ellenzi Erdély Magyarországhoz való csatolását. Az uralkodó arra kérte Rothot, vesse latba befolyását Berlinben a revízió ellen. (*Regele Carol al II-lea...* vol. III., 252. o.)
121. *Regele Carol al II-lea...* vol. III., 254. o. Vö. Mușat – Ardeleanu: i. m. 1175. o.
122. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 50. sz. irat.
123. Uo. 49. sz. irat.
124. *DIMK*, V. kötet, 217. sz. irat.
125. Uo. 225. sz. irat.
126. Uo. 223. sz. irat.
127. Utalás az 1938. november 2-án meghozott I. bécsi döntésre.
128. *DIMK*, V. kötet, 223. sz. irat, 274. sz. jegyzet.
129. Uo. 229. sz. irat melléklete.
130. Uo.
131. *Ciano...* 236. o.
132. *DIMK*, V. kötet, 220. sz. irat.
133. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 44. sz. irat és Juhász: *A Teleki-kormány...* 156. o.
134. Manoilescu hivatalos feljegyzését lásd Pop: *Bătălia...* 15. sz. Melléklet. Schmidt beszámolójából részleteket közöl Mușat – Ardeleanu: i. m. 1176–1178. o.
135. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 50. sz. irat.
136. Manoilescu: i. m. 105. o.
137. Juhász: *A Teleki-kormány...* 156. o. E bírálatokat másnap estig még háromszor kellett végighallgatnia Gígurtunak és Manoilescunak, mivel Hitler, Ciano és Mussolini is elismételte őket.

138. Manoilescu: i. m. 105–106. o. vagy Pop: *Bătălia...* 15. sz. Melléklet.
139. Juhász: *A Teleki-kormány...* 156–157. o.
140. Muşat – Ardeleanu: i. m. 1177–1178. o.
141. Manoilescu: i. m. 106. o.
142. Juhász: *A Teleki-kormány...* 157. o.
143. Muşat – Ardeleanu: i. m. 1178. o.
144. Manoilescu: i. m. 106. o.
145. Uo. 108. o.
146. A találkozóóról öt, egymástól részben különböző dokumentum is rendelkezésünkre áll. Schmidt feljegyzéseit a tárgyalásokról lásd *Hitler hatvannyolc...* 1. kötet, 4. sz. dokumentum. Románul Calafeteanu: *Români...* 9c. sz. dokumentum. Uő közli a találkozóóról készült rövid román összefoglalót (*Români...* 9a. sz. irat) és Gigurtu feljegyzését (*Români...* 9b. sz. dokumentum). A Manoilescu által készített igen részletes feljegyzést lásd Pop: *Bătălia...* 16. sz. Melléklet. A német–román tárgyalásokról Mussolininek megküldött rövid berlini feljegyzést magyarul közli Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 51. sz. irat. A fentiekén kívül lásd még a július 27-i német–bolgár tárgyalások jegyzőkönyvét (*Hitler hatvannyolc...* 1. kötet, 5. sz. irat), amelyben a románokkal folytatott előző napi megbeszélésekről is sok szó esik.
147. *Hitler hatvannyolc...* 1. kötet, 4. sz. dokumentum vagy Calafeteanu: *Români...* 9c. sz. irat.
148. Calafeteanu: *Români...* 9a. és 9b. sz. dokumentumok.
149. Uo. 9a. sz. irat.
150. Pop: *Bătălia...* 16. sz. Melléklet.
151. Calafeteanu: *Români...* 9a. sz. dokumentum.
152. Uo. és Pop: *Bătălia...* 16. sz. Melléklet.
153. Pop: *Bătălia...* 16. sz. Melléklet.
154. Uo. és *Hitler hatvannyolc...* 1. kötet, 4. sz. irat.
155. Pop: *Bătălia...* 16. sz. Melléklet.
156. *Hitler hatvannyolc...* 1. kötet, 4. sz. irat vagy Calafeteanu: *Români...* 9c. sz. dokumentum.
157. Pop: *Bătălia...* 16. sz. Melléklet és Manoilescu: i. m. 110. o.
158. *Hitler hatvannyolc...* 1. kötet, 4. sz. irat.
159. Calafeteanu: *Români...* 9a. sz. dokumentum.
160. Pop: *Bătălia...* 16. sz. Melléklet és Manoilescu: i. m. 110–111. o.
161. Calafeteanu: *Români...* 9a. sz. dokumentum.
162. *Hitler hatvannyolc...* 1. kötet, 4. sz. dokumentum vagy Calafeteanu: *Români...* 9c. sz. irat. Az 1930-as román népszámlálás adatai helyesen: anyanyelv szerint 1 481 000, nemzetiség szerint 1 353 000 magyar lakos élt Erdélyben. Lásd Köpeczi: i. m. 1742. o.
163. Pop: *Bătălia...* 16. sz. Melléklet.
164. *Hitler hatvannyolc...* 1. kötet, 4. sz. irat vagy Calafeteanu: *Români...* 9c. sz. dokumentum.
165. Pop: *Bătălia...* 16. sz. Melléklet.
166. Uo. és Manoilescu: i. m. 111. o.

167. Manolescu: i. m. 114–116. o.
168. A valóságban ennél kevesebb: 103 093 km². (Romsics: *Magyarország története...* 143. o.)
169. *Hitler hatvannyolc...* 1. kötet, 4. sz. irat vagy Calafeteanu: *Români...* 9c. sz. dokumentum. A találkozóról szóló feljegyzésében Manolescu azt írja, ő javasolta a 14 000 km²-t „vagy esetleg valamivel többet”. (Pop: *Bătălia...* 16. sz. Melléklet.) Visszaemlékezéseiben ezzel szemben durván meghamisítja a tényeket, mivel azt állítja, Berchtesgadenben a román fél semmilyen számadattal nem jelezte hajlandóságát a területátadásra. (Manolescu: i. m. 116. o.)
170. Pop: *Bătălia...* 16. sz. Melléklet.
171. Uo.
172. *Hitler hatvannyolc...* 1. kötet, 5. sz. irat.
173. MOL K 63 1940 27/2. 2, 241. számjeltávirat. II. Károly naplója szerint az uralkodó 27-én este fogadta Romalót. A követ benyomásai a találkozóról „többnyire jők” voltak. (*Regele Carol al II-lea...* vol. III., 256–257. o.)
174. Bossy: i. m. 264. o. A magyarok folyton elégedetlenek, örökké protestálnak; ezt tették az I. bécsi döntés után is, ahol túl sokat kaptak Szlovákiából – mondta Hitler Manolescu szerint. (Uo.)
175. *Regele Carol al II-lea...* vol. III., 258. o.
176. *Hitler hatvannyolc...* 1. kötet, 4. sz. irat vagy Calafeteanu: *Români...* 9c. sz. dokumentum.
177. Calafeteanu: *Români...* 9a. sz. irat.
178. Uo. 9b. sz. irat, ill. Pop: *Bătălia...* i. m. 16. sz. Melléklet.
179. *Hitler hatvannyolc...* 1. kötet, 4. sz. dokumentum vagy Calafeteanu: *Români...* 9c. sz. dokumentum. Hitler az I. bécsi döntés „rossz tapasztalataira” utalt.
180. Manolescu: i. m. 118. o.
181. Calafeteanu: *Români...* 9a. sz. dokumentum, 2. sz. lábjegyzet.
182. Simion: *Dictatul...* 210. o. Könyvének egy következő fejezetében Simion viszont tévesen azt állítja, hogy a második bécsi döntést egyértelműen a magyar fél kérte. (Uo. 314. o.)
183. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 51. sz. irat.
184. A Cianóval, majd a Mussolinival folytatott tárgyalásokról Manolescu feljegyzéseit lásd Pop: *Bătălia...* 17. és 18. sz. Melléklet. A Mussolini–Gigurtu–Manolescu megbeszélésekről készült Ciano-féle feljegyzést magyarul közli Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 53. sz. irat. Villani 1940. július 30-i jelentéséből sokat megtudhatunk az elhangzottakból. (*DIMK*, V. kötet, 237. sz. irat.) A Cianóval való találkozóról Bossy is részletesen beszámol. (Bossy: i. m. 265–267. o.)
185. *Ciano...* 236. o.
186. Bossy: i. m. 266. o. Manolescu feljegyzéseiben és emlékirataiban nem szerepel ez a felajánlás.
187. *DIMK*, V. kötet, 237. sz. irat.
188. Pop: *Bătălia...* 17. sz. Melléklet és Manolescu: i. m. 122. o.
189. *DIMK*, V. kötet, 237. sz. irat és Pop: *Bătălia...* 17. sz. Melléklet.
190. Manolescu: i. m. 122. o.
191. *Ciano...* 236. o.

192. *DIMK*, V. kötet, 237. sz. irat vagy Réti: *Budapest – Róma...* 247. o.
193. *Ciano...* i. m. 236. o.
194. *DIMK*, V. kötet, 237. sz. irat.
195. Pop: *Bătălia...* 18. sz. Melléklet. A dél-tiroli németiség áttelepítéséről az 1939. június 23-i német–olasz egyezmény határozott. Lásd Szász Zoltán: *Tévutak keresése. Áttelepítési tervek a magyar–román konfliktus feloldására 1940 táján. História*, 1999. 8. sz. 17–18. o.
196. Pop: *Bătălia...* 18. sz. Melléklet és Manoilescu: i. m. 124. o.
197. Pop: *Bătălia...* 18. sz. Melléklet, valamint Manoilescu: i. m. 125. o.
198. Manoilescu: i. m. 126. o.
199. Juhász: *A Teleki-kormány...* 160–161. o.
200. Pop: *Bătălia...* 54. o.
201. Manoilescu: i. m. 120. o.
202. Pop: *Bătălia...* 19. sz. Melléklet és Bossy: i. m. 264–265. o.
203. Manoilescu: i. m. 112., 119., 245–273. o.
204. Pop: *Bătălia...* 54. o.
205. Vö. Szász: *Tévutak...* 17–18. o.
206. *Hitler hatvannyolc...* 1. kötet, 5. sz. irat.
207. Uo.
208. Juhász: *A Teleki-kormány...* 162. o. Mint fentebb már utaltunk rá, s amint azt egy következő fejezetben részletesebben is kifejtjük, augusztus végén egy újabb fordulat áll majd be Hitler álláspontjában: a döntőbíráskodás mellett foglal állást, egyben „megfelelkezik” a lakosságcsereéről.
209. *DIMK*, V. kötet, 253. sz. irat.
210. Lásd Manoilescu: i. m. 245–274. o.
211. Juhász: *Magyarország külpolitikája...* 233. o.
212. Lásd pl. *DIMK*, V. kötet, 232. vagy 240. sz. irat.
213. Dombrády: *Hadsereg és politika...* 123. o.
214. Pop: *Bătălia...* 54. o.
215. Manoilescu: i. m. 140. o.
216. *DIMK*, V. kötet, 247. sz. dokumentum és Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 55–56. sz. irat.
217. *DIMK*, V. kötet, 237. sz. irat.
218. Uo. 230. és 234. sz. irat.
219. Uo. 232. sz. irat. Az első bécsi döntést megelőző 1938. októberi magyar–csehszlovák tárgyalások előtt is egy ehhez hasonló előzetes feltételt támasztott Budapest. Prága ennek eleget tett, átadva Ipolyság várost és Sátoraljújhely egy részét. (Lásd Tilkovszky: *Revízió...* 31. o.) Crutzescu „két erdélyi város” átadására irányuló magyar javaslatról tudott. (Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 41., f. 102.)
220. *DIMK*, V. kötet, 239., 263., 271.
221. Uo. 268. sz. irat.
222. *A Wilhelmstrasse...* 342. sz. irat.
223. *DIMK*, V. kötet, 276. sz. irat.
224. Lásd Weizsäcker augusztus 13-i távirati utasítását. Idézi Czettler: i. m. 146. o.

225. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 64. sz. irat, vagy MOL K 63 1940 27/7. 2, Máriássy Zoltán 11. számjeltávirata.
226. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 65. sz. irat.
227. Uo. 72. sz. irat. Lásd még Tilkovszky: *Revízió...* 282. o.
228. A levelet és az emlékeztetőt lásd Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 61. sz. irat és melléklete. Egy rövid bevezetővel Réti mindkettőt közli a *Századok* c. folyóiratban is. (Uő: Teleki Pál 1940. augusztus 3-i levele és emlékeztetője Benito Mussolininak. *Századok*, 1999. 4. sz.) Az emlékeztető nélküli levelet franciául lásd *DIMK*, V. kötet, 265. sz. irat.
229. *DIMK*, V. kötet, 278. sz. irat.
230. Lásd uo. 250. sz. irat. A német–bolgár tárgyalások Schmidt-féle jegyzőkönyvét közli *Hitler hatvannyalc...* 1. kötet, 5. sz. irat.
231. *DIMK*, V. kötet, 258. sz. dokumentum.
232. Uo. 260. sz. irat.
233. Uo. 273. sz. irat és Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 62. sz. irat.
234. Lásd Manolescu: i. m. 136–139. o. Vö. *DGFP*, Series D, vol. X., 253. és 262. sz. iratok.
235. Manolescu: i. m. 137. o.
236. A román–bolgár tárgyalásokra lásd uő: i. m. 171–183. o. vagy Simion: *Dictatul...* 303–306. o. Vö. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 41., f. 218–219.
237. Arhivele Naționale Istoric Centrale [Nemzeti Történelmi Központi Levéltár, Bukarest, a továbbiakban: A.N.I.C.], fond Președinția Consiliului de Miniștri [a továbbiakban: fond P.C.M.], dosar nr. 327/1940, f. 32–33., és Manolescu: i. m. 131. o.
238. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 41., f. 29., vagy Arh. M.A.E., fond 71/Germania, vol. 80., f. 27–28.
239. Lásd *DIMK*, V. kötet, 242. sz. irat, vagy Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 58. sz. irat.
240. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 41., f. 2. Naplójában II. Károly „hallatlanul szemtelennek” nevezi a magyar jegyzéket. (*Regele Carol al II-lea...* vol. III., 261. o.)
241. *DIMK*, V. kötet, 249. sz. dokumentum.
242. Uo. 264. sz. irat. Az augusztus 1-i román jegyzéket francia nyelven lásd uo. 255. sz. dokumentum és Pop: *Bătălia...* 20. sz. melléklet. Magyarul Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 58. sz. irat.
243. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 58. sz. irat.
244. *DIMK*, V. kötet, 264. sz. dokumentum.
245. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 60. sz. irat.
246. Simion: *Dictatul...* 221–222. o. és Pop: *Bătălia...* 55. o.
247. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 44., f. 51.
248. Lásd pl. *DIMK*, V. kötet, 232. vagy 240. sz. irat.
249. Simion: *Dictatul...* 226–228. o.
250. Manolescu: i. m. 139–140. o.
251. Lásd pl. Gigurtu augusztus 8-i rádióbeszédét. Közli: *România*, 1940. augusztus 10.

252. MOL K 63 1940 27/7. 2.
253. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 58. sz. irat.
254. A görög-török lakosságcsere-egyezményt 1923. január 30-án kötötte meg a két állam. Ennek alapján hozzávetőlegesen 190 000 kis-ázsiai görögöt és 350 000 görögországi törököt cseréltek ki egymással. Korábban már kb. egymillió görög menekült érkezett Törökországból. (Romsics: *Nemzet, nemzetiség...* 192. o.)
255. A német-olasz egyezmény alapján három év alatt mintegy 200 000 németnek kellett volna áttelepülnie – egyirányú népmozgás keretében – „anyaországába”, de a háborús viszonyok miatt valójában csak 100 000-en távoztak. (Szász: *Tévtutak...* 17–18. o.)
256. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 68. sz. irat. A Szovjetunióhoz került volt lengyel területekről 1939–1941 között nagyjából 200 000 német távozott Moszkva és Berlin közös megegyezése alapján. (Romsics: *Nemzet, nemzetiség...* 255. o.) Az 1940 nyarán bekebelezett három balti ország németjeire vonatkozóan később hasonló egyezmény született, akárcsak Besszarábia és Észak-Bukovina esetében, ahonnan az 1940. szeptember 5-i szovjet–német megállapodás nyomán Hillgruber adatai szerint 93 000, illetve 43 000 német települt át. Lásd Hillgruber: i. m. 339–340. o., 127. sz. jegyzet.
257. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 58. sz. irat.
258. Lásd Pop: *Bătălia...* 55–61. o., Simion: *Dictatul...* 228–238. o. és Manoilescu: i. m. 141–148. o.
259. Manoilescu: i. m. 141. o.
260. Pop: *Bătălia...* 60. o.
261. Uo. 56–60. o., vagy Simion: *Dictatul...* 231–233. o. A korabeli magyar fordítást, amely némileg eltér Pop változatától lásd *DIMK*, V. kötet, 308. sz. irat melléklete.
262. *DIMK*, V. kötet, 308. sz. irat melléklete.
263. Crutzescu jelentése szerint Csáky a budapesti francia követnek elmondta, hogy Magyarországnak napi 6 millió pengőjébe kerül a mozgósítás, és 750 000 ember van fegyverben. (Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 40., f. 223.) A valóságban ennél kevesebbről, 400 000 emberről volt szó.
264. Dombrády: *Hadsereg és politika...* 124. o.
265. Uo. 128–129. o.
266. *DIMK*, V. kötet, 235. sz. irat és melléklete.
267. Címe: *A magyar–román tárgyalásokhoz katonai követelmények (tárgyalási alap)*. Lásd uo. 282. sz. irat 1. sz. melléklete.
268. Dombrády: *Hadsereg és politika...* 133–134. o.
269. *DIMK*, V. kötet, 262. sz. irat.
270. Uo. 285. sz. dokumentum. A teljes szöveg magyar fordítását Werth rendeletéből Újszászy ezredes küldte meg Csákynek augusztus 22-én. (*DIMK*, V. kötet, 308. sz. irat.)
271. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 66. sz. irat.
272. Dombrády: *Hadsereg és politika...* 127–128. o.